

ONOMASTICA

No. 14

І. ФРАНКО

НАЗВОЗНАВЧІ ПРАЦІ

CONTRIBUTIONS TO ONOMASTICS

ПЕРШЕ КНИЖКОВЕ ВИДАННЯ

з приводу століття народин 1856—1956

Вінніпег

1957

Канада

**ОДНАКОВІ ПРАВА
ДЛЯ ВСІХ ЧЛЕНІВ.**

Розприділ усього зарібку поміж членами — в формі дивіденди і зворотів.

Якщо бажаєте спільно з нами плекати краще життя, ставайте в ряди кооперації.

ЩАДНИЧО-КРЕДИТОВА СПІЛКА

“КАРПАТІЯ”

862 Мейн Ст.

—

Вінніпег, Ман.

ONOMASTICA

XIV

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
Series: ONOMASTICA
Editor: J. B. Rudnyčkyj
No. 14

I. FRANKO

CONTRIBUTIONS TO ONOMASTICS

A JUBILEE EDITION

1856—1956

Winnipeg

1957

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: НАЗВОЗНАВСТВО
за редакцією: Яр. Рудницького
Ч. 14

І. ФРАНКО

НАЗВОЗНАВЧІ ПРАЦІ

ПЕРШЕ КНИЖКОВЕ ВИДАННЯ
з приводу століття народин 1856—1956

diasporiana.org.ua

Окрема відбитка із збірника
“ФРАНКО І ФРАНКІЯНА НА ЗАХОДІ”
Вінніпег, 1957

Видано засобами
“Фундації ім. Т. Шевченка”.

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Canada

FRANKO'S CONTRIBUTION TO ONOMASTICS

This issue of *Onomastica* commemorates the centenary of the birth of Ivan Franko (1856—1916), the greatest Ukrainian literary and scholarly personality in the last decades of the nineteenth and at the beginning of the twentieth century. Poet, novelist, playwright, literary critic, translator, scholar and political figure, he was the focus of his nation's spiritual life and cultural revival of that time.

Franko was called a "living Academy". His scholarship was impressive and universal. His extensive scholarly output comprises fields of Slavic philology, of Ukrainian history and literature, sociology, linguistics and folklore.

Franko's contribution to several fields of humanities is possibly superior to his writings as an author of belles lettres. He was a painstaking, self-sacrificing, hard working scholar. In some fields of human knowledge, as e.g. onomastic sciences, he was a real pioneer or — to use his own words — "a paver of the road" (kamenjar).

In the following, three contributions of Franko to Ukrainian and Slavic onomastics are being reprinted, viz.:

"*Contribution to Ukrainian Onomastics*" (Pryčynky do ukrajinskoji onomastyky) — an article taken from a jubilee symposium dedicated to M. Hrušewskyj, which was published by the Shevchenko Scientific Society in Lviv, in 1906.

"*Remarks on the Origin of the Name Boiko*" (Uvahy pro pochodžennja nazvy boiky), reprinted from a journal "Žyttje i slovo" v. III, Lviv, 1895.

Both articles refer to Ukrainian anthroponymy. The third one: "*Ukrainian Vestiges in Transsylvania*" (Slidy rusyniv u Semyhorodi), printed at first time in the scientific supplement of "Učytel", v. 1, Lviv, 1911—1912, is dealing with Ukrainian toponymy in Transsylvania.

This is the the first separate edition of Franko's onomastic works. They were excluded from a "complete" 20 volume publication of Franko's works in Kyiv, in 1956, though their scientific value and importance is above all reproach. Thus, in publishing them separately, the Ukrainian Free Academy of Sciences not only marks the jubilee of Franko, but also compensates the ban which has been laid upon some of his works in Ukraine by the Soviets at the present time.

J. B. R.

Winnipeg, Nov. 11th, 1956.

I. ФРАНКО Й УКРАЇНСЬКЕ НАЗВОЗНАВСТВО

“Багатобічність Івана Франка” — це один із тих поширених висловів, що їх ми дуже часто чуємо в святкових промовах, статтях чи окремих працях про життя й творчість цього поета. Повістяр, поет, драматург, літературний критик, перекладач, редактор, науковець, соціяльний теоретик і громадський діяч — ось ті основні аспекти, з яких можна розглядати Франкове “життя й творчість”. І в кожній із цих царин Франкові заслуги такі, що й однієї з них вистачило б для того, щоб відзначити з пошаною соті роковини з дня народження цього генія українського народу.

Проте, не зважаючи на велику кількість праць про діяльність і творчість І. Франка, деякі факти ще й досі мало відомі або й зовсім невідомі для українського громадянства.

Одна з таких ділянок — його ономастичні (назовнавчі) праці. “Франко — ономаст” — це незвичайне поєднання понять. Але для нього є підстава: Франко залишив нам три цікаві студії з цієї науки — ономастики. Одна з них присвячена особовому назовництву і має заголовок: “Причинки до української ономастики”. Вона була надрукована в Науковому Збірнику НТШ, присвяченому М. Грушевському і виданому 1906 року. Франко проаналізував у цій праці цікавий і майже вимерлий уже тип українських прізвищ — **ат, ят** (“Петричат”, “Хроновят”). Висновки його переконливі й не втратили свого наукового значення ще й досі.

З племінним назовництвом зв’язана друга ономастична студія Франка: “Уваги про походження назви бойки”, надрукована в журналі “Життя і слово”, т. 3, Львів. 1895.

Третя Франкова студія торкається топономастики (місцевого назовництва). Це стаття “Сліди Русинів у Семи-

городі” (Науковий Додаток до “Учителя”, Львів, 1911-1912). У ній Франко доказав на підставі топонімічних явищ існування давньої слов’янської верстви в топонимастичці Семигороду, а її фонетичні й морфологічні ознаки свідчать про давнє українське поселення в тих околицях.

Ці праці І. Франка не втратили — як сказано — свого значення й до сьогодні. УВАН у Вінніпезі перевидає їх з нагоди 100-ліття народин і 40-ліття смерти Франка й цим хоче упрístupнити їх широким колам дослідників. На Заході зберігається — як нам відомо — тільки по одному примірникові їх: “Причинки...” зберігаються в Публічній Бібліотеці в Клівленді, а “Сліди...” в одній приватній книгозбірні в Вінніпезі. Стаття про назву “бойки” з примірника “Життя і слова”, що зберігається в бібліотеці Манітобського університету в Вінніпезі.

І хоч це видання трьох студій Ів. Франка друге з черги, то проте воно перше самостійне книжкове видання. Опублікування його важливе ще й тому, що в роковини Франка появились деякі “повні” видання його творів (напр. у Києві в 1956 р.), але про ці статті (як і про багато інших) у них забуто. Хай отже відгребані з забуття ці три ономастичні студії великого вченого будуть упрístupнені широким колам дослідників історії й назвознавства.

Вінніпег, 11-го листопада, 1956.

Яр. Рудницький.

I.

ПРИЧИНКИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

CONTRIBUTION TO UKRAINIAN ONOMASTICS

В І Д Р Е Д А К Ц І Й:

З технічних причин цю статтю Франка передруковано фототипічним способом, зн. без мовних і правописних змін.

ПРИЧИНКИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ.

Імена і прозвища, якими відрізняють ся люди між собою, здавна признані немаловажним матеріалом як для фільольога для пізнання самої структури языка, так і для історика та етнольога. Історик віднаходить у них сліди певних історичних вандрівок, кольонізації, мішаня народностей і боротьби соціальних клас, а етнольог слідить по ним розвій певних національних та громадських інституцій і уподобань, еволюцію родинного та громадського житя, занять, ремесел і відповідних їм звичаїв та вірувань. Інтересна і дивна заразом річ, — каже один із новітших дослідників сеї теми, — що чоловік у своїм імію має такого товариша на все жите, що все йде біля нього з зачиненим наличником, товариша, що супроводить його від колиски до гробової дошки, 70, 80 літ, а якого значія чоловік дуже часто не знає, якого правдиве лице перед ним закрите. А проте ми так старанно заховуємо того товариша, не дозволяємо, щоб його в чім будь укорочено, щоб від нього віднято або до нього додано хоч одну букву, яка для вимови навіть не мала би ніякого значія. Оттак старанно дбаємо ми про зверхню оболочку та подобу, а малиб не дбати про внутрішній зміст і ядро, малиб ніколи не цікавити ся ним? *)

Не можна сказати, щоб у нас не цікавили ся іменами власними, але на жаль, як у многих иньших питаннях, так і тут діло

*) Prof Albert Heinze, Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch und sprachlich. Halle a. S. 1903, стор 3

не поступило по за дилетантське філософване та етимольогізоване на тему поодиноких імен. Наукова робота над іменами, якої основи в Німеччині поклали Фершteman, Потт, Штарк і інші, у нас не знайшла собі доси прихильників. Оскільки знаю, проф. Сумцов перший розпочав сю роботу, помістивши в січневій книжці „Кіевской Старини“ за 1885 рік невеличку (14 стор.), але цінну статейку „Малорусскія фамильныя прозванія“. Його слідом, та мабуть не знаючи його праці, пішов др. Вол. Охримович, який 1895 р. в „Житю і Слові“ (т. III, стор. 302—307) подав декілька інтересних уваг „Про сільські прозвища“ як перший уступ його „Знадобів до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних“. Се, здається, і все, що доси зроблено у нас на сьому полі.

А тимчасом матеріал для будущего робітника вже тепер набрав ся величезний. Поминаючи необмежено широке поле сучасного живого покоління ми маємо в опублікованих доси історичних архівних актах багатий матеріал, по якому можемо слідити еволюцію прозвищ, їх розвій і черговане. Які інтересні спостереження можна би тут зробити, се, надію ся, покаже й отсей мій причинок, у якому я хочу зібрати і освітити тільки дві три маленькі групи імен — а таких груп можна навибирати дуже багато.

Ми привикли здавна до того, що кождий чоловік має дві назви: одну індивідуальну, яку одержує при хрещеню або в загалі при якійсь символічній обряді, що вводить його в людську суспільність, а другу родову, що переходить із батька або з матери на дитину. Вже в тім дуалізмі являється нам образ скомплікованого суспільного розвитку; ми знаємо приклади давніх суспільностей, де чоловік задовольняв ся одним одніським іменем. Такі приклади бачимо в найстаршій історії Жидів, Вавилонян, Асирійців, Єгиптян. У Греків уже в Гомерівських часах бачимо досить сильно зарисований дуалізм, тобто звичай називати чоловіка не лише його власним, але надто ще для відріжнення від інших із таким самим іменем, відповідно змодіфікованим іменем його батька (отже Ахиль Пелієнко, Аянт Теламоненко, другий Аянт Оіленко і т. д.). Грецькі, латинські, а по троха й жидівські імена власні переняло християнство в свій календар і розширило їх по всьому світі як хресні імена; вони витиснули відповідні індивідуальні поганські (у нас славянські) імена, і своєю чергою послужили в модіфікаціях, відповідних духови кождого языка, також для витворення цілого ряду родових прозвищ. Правда,

у германських племен для сього вжито переважно старих поганських імен, — у нас се коли й стало ся, то хіба в дуже малій мірі.

Тим сильнійше розвив ся у нас иньший принцип, більше відповідний індивідуалістичній вдачі нашого народа, а власне принцип многоіменности. Крім хресного імени кожний чоловік у селі одержує ступнево ріжні назви: поки дитиною, він має прозвище від імени або прозвища батька або матери (особливо коли вона вдова), отже Івась Михайлів або Михайлишин, або Івась Ковалів або Ковалишин і т. и. Се прозвище нераз прилипає до нього, але дуже часто йому задля особистих прикмет, роду занятя або якоїсь припадкової пригоди надають іще одно, його власне прозвище, за яким іде в забутє його батьківське чи родове прозвище. Отже вийде замість офіційально записаного в метриці Івана Коваля — Іван Кривоклубий або щось подібне¹⁾. Таке третє прозвище в наших часах живе звичайно не довше свого властителя і вмирає разом із ним. Проте де в яких околицях, де в селі багато людей з одним родовим прозвищем, тай хресні імена повторяють ся стереотипово в кожній хаті, входить іще й третє прозвище (звичайно по батькови) і в офіційальні книги та акти, прим. Іван Сандуляк Лукина, тобто син Лукіяна. Та не так було давнійше, коли не було звичаю вести постійних реєстрів та метрик усєї людности, а списувано лише час від часу важнійших людей (господарів, репрезентантів родин, вояків, то що) в реєстри. Тоді в кожій новій генерації виринали в таких реєстрах цілі ряди нових прозвищ — власне тих індивідуально придбаних, які таким робом ставали ся урядовими. Відси нераз виходили великі заплутанини, особливо коли ходило про справи земельної власности, яка держала ся в певнім роді: з урядових реєстрів не можна було тоді дійти нічого, і треба було конче на місці розпитувати старих людей, як називав ся батько, дід і т. д. даного чоловіка. Проф. Сумцов (op. cit. 3) цитує інтересну

¹⁾ В. Охримович (op. cit. 302—303) так пише про се: „Мешканці Верховини мають двоякі прозвища: урядові, котрими „пишуть ся“ в метриках і всіляких урядових книгах і письмах, і прозвища сільські, котрими „кличуть ся“ між собою. Не кожний Верховинець, а мало котра Верховинка знає своє урядове прозвище; натомість сільське прозвище знає кожде в громаді“. Не знаю, на скільки докладно передав д. Охримович сю обставину про Верховинців, але у Підгірян, спеціально в Нагуєвичах, тими неофіційальними прозвищами не „кличуть ся“, хоча також кожний має його в громаді. Ним називають чоловіка лише поза очи, а назвати його так у розмові з ним, то іноді образить ся.

заяву одного козацького полковника про се діло. В р. 1667 у Полтаві зчинила ся якась бійка між козаками і Москалями. З Москви приїхав стольник Кікін, щоб розслідувати справу, але даремно мучив ся порівнюючи прозвища козаків наведені в скарзі з полковим реєстром: багато козаків не сходило ся прозвищами. Тоді він попросив вияснення у полковника Витязенка, а сей відписав йому: „А що козаки прозвищами не сходять ся, так се тому, що у нас на Україні такий звичай, що люди називають ся ріжними прозвищами; у одного чоловіка три й чотири прозвища; по батькови, по тестеви, по тещі, по жінках прозивають ся, і ось чому одні й ті самі люди у воєводи в мужицькім реєстрі написані одними прозвищами, а у нас у полковім козацькім иньшими“¹⁾. Варто завважити при тій нагоді, що власне Запорозька Січ була одною великою кузнею таких свіжих прозвищ; значна частина людей, що знаходили тут собі захист, мала всякі причини заховати від світа свої давні, родові прозвища і надати собі нове; ми маємо на се документальні докази з XVIII в., але нема сумніву, що так було й давнійше.

Адміністрація світська й духовна повинна була здавна мати інтерес у тім, щоб закріпити родові прозвища, зробити їх незмінними і невідлучними від певного роду. В Німеччині се було зроблено ще в середніх віках, у XII—XIII в.; у нас перші проби такого письмального їх закріплення бачимо тільки в другій половині XVI віку, коли ще перед заключенем Люблинської унії Польща взяла ся господарювати у нашій землі по своєму. В р. 1564 ухвалено було на соймі в Люблині зробити докладну ревізію всіх королівщин на українських землях, і потім повторити такі ревізії що п'ять літ. Колиб ся ухвала була виконана як слід, то хоч для одної частини наших земель, а власне для тої, що не перейшла в руки приватних властителів, а лишила ся коронним добром, було би зроблено початок того, що теперішні держави завели яко державну перепись (конскріпцію). Але польська адміністрація не здобула ся на се. Одно те, що для ревізійної комісії не було виробленої докладної інструкції, так що вона одні староства описувала так, а иньші инакше, в одних подавала назви господарів, а в иньших тільки цифри доходів, які брала від них адміністрація, а по друге, що таких ревізій було всього дві, одна 1564—66, а друга 1570, тай то ся друга

¹⁾ Соловьевъ, Исторія Россіи, т. XII, стор. 12—13.

²⁾ Heinze, op. cit. 4.

вже майже зовсім не реєструвала осіб, а обмежила ся на цифри доходу.

Властивий початок закріплення родових назв зробило духовенство. У нас, скільки знаємо, перший Петро Могила наказав православному духовенству вести метрики вроджених, зашлюблених і померших¹⁾; у Галичині з більшим натиском зробив се єпископ Осип Шумлянський, видавши 1687 р. свою „Метрику“, де дає інтересну інструкцію для сільського духовенства, як має сповняти свій душпастирський уряд²⁾. Одначе найбільша часть метрик ведених від того часу протягом цілого століття не має для нас ніякої вартости, бо душпастирі записували в них тільки самі імена хресні, зовсім ігноруючи родові і всякі иньші прозвища. Тільки від 1772 р., коли галицька Русь перейшла під Австрію, датуєть ся й правильне ведене реєстрів усеї людности, отже й закріплене тих родових прозвищ, які застала тодішня адміністрація.

Порівнюючи ті новочасні прозвища, законсервовані в метриках і ріжнородних урядових реєстрах, із тими, які заховали нам польські ревізії та акти з XVI в., можемо завважити деякі інтересні явища. Поперед усього нема сумніву, що маса прозвищ, якими тоді називали ся наші селяни, живе й доси, хоча трапля-

¹⁾ Єпископ Осип Шумлянський у передмові до своєї „Метрики“ з р. 1687 више: „Бозмижъ согѣ Требника великій Могилянскій, а тамъ обачиша при концѣ книги тон на картѣ укѣ. выразнѣю ш тамъ навѣсѣ“.

²⁾ „Укажетъ ли потреба — читаємо там — довѣдати ся, кто кого и котрого року, мѣсяця и дня родил албо крестил, що за кумове были, кто з ким и яко зостаєт либо в плотском, либо в духовном сродствѣ албо повиноватствѣ, вейзрѣвши в метрику snadне довѣдаєш ся. Задаст ли кто кому (яко то бываєт въ свѣтѣ), неучитивость ложа, удай ся до метрики, и вывести ся можешъ“. І далі згадуючи про давніші часи Шумлянський пише: „Правда, же пред небожчиком блаженнои памяти Петром Могилою якось ся была книга тая затлумила въ Россіи нашой, але не див, знать, для великого тамтѣх часов на церковь божію преслѣдованя, бо не тылко не мѣл другій часу тогды в метрику кого вписовати, але и церкве не единый отбѣгати мусѣль, а за тым при утраченю церкве мусѣли и метрики гинути. Але в Богу зешлый преосвященный архієпископъ и метрополита Кієвскій Петръ Могила, презрѣвши ся добре в порядкахъ духовныхъ и чину церковномъ дойзрѣль и того добре, же духовенству нашему російскому яко наука и інформація о сакраментяхъ святыхъ, такъ и метрика єсть потребная, для чогу в р. 1642 мця декамврія дня 16 мѣль в Кієвѣ в церквѣ св. Софіи катедралнои митрополитанскои соборъ духовный, на котором все то, що в великом Требнику єст паписано, ухвалено, принято и постановлено, „абы метрику книжку кождый священникъ мѣль в церквѣ своєй“.

єть ся часто, що прозвища колись дуже розповсюджені тепер являють ся рідко, і навпаки, широко розповсюдили ся деякі прозвища нові або рідко вживані в XVI в. Се певне в дуже малій мірі можна покласти на карб вимираня одних родів, а буйного розросту иньших; далеко правдоподібніше допустити, що члени одного й того самого роду з часом прибирали ріжні прозвища і що, значить, сама структура й популярність прозвищ залежала від певної моди, а в дальшій лінії від певних історичних та громадських обставин, що породжували її. До таких вимираючих, вийшлих із моди прозвищ, що колись були широко розповсюджені, належать також ті три групи, про які хочу говорити далі, а власне прозвища, яких перший відмінок є другим відмінком одиничного числа прозвища батька або матери, (прим. Іван Кривого, або Максим Возної), далі прозвища, яких перший відмінок є першим відмінком імени або прозвища батька або матери переведеним при помочи відповідного прикметникового суффікса на число одиничне середнього роду, отже прим. Іван Романча, Хведір Грицевя (Гриць, прикметник Грицев + я, аналогічно до гуся, теля), а в кінці прозвища, яких перший відмінок являєть ся другим відмінком числа множного форми другої, отже Іван Романчат, Хведір Грицевят.

Щоб зрозуміти вагу й інтерес спеціального огляду сих трьох груп прозвищ, досить буде пригадати, що ані проф. Сумцов, ані д. Охримович у своїх розвідках не вказують ані одної з тих форм, хоча проф. Сумцов групуючи зібрані ним назви (на жаль він не цитує жерела, звідки взяв свій матеріал, ані способу, як він збирав його) після укінчень розріжняє 34 групи; розумієть ся, що простудіоване того матеріялу, який опубліковано лише в шістьох томах „Жерел“ видаваних Наук. Тов. ім. Шевченка, може значно побільшити число тих груп. Д. Охримович оперує знов матеріалом узятим із одної маленької закутини карпатських гір, із сіл Сенечола та Вишкова, стрийського пов., і його виводи показують хиба одно те, що прозвищ вичислених висше трьох типів у тих селах тепер нема. Але найкращим доказом, як дивною і непривичною для нашого вуха видаєть ся особливо третя з вичислених висше форм, служить та обставина, що д. Томашівський у своїм виданю актів з 1648—49 років, хоч що кроку стрічав ся з такими назвами в тексті актів, усе таки вважавав їх якимись помилками, і в покажчику завсїди замінював форму третю — другою; хоча в відповіднім місці тексту виразнісінько стояло прим. *Wasil Andryczat* (IV, 214), *Daniło Maximczat*

(IV, 215), *Jartym Ryczeńiät* (IV, 217) і т. д., він у показчику передає відповідні прозвища формами Андрича, Максимча, Риченя.

Заки перейду спеціально до роздивлення згаданих трьох груп прозвищ, позволю собі подати деякі уваги, що допоможуть нам зорієнтувати ся в цілій масі тих дивних, а так глибоко в людській вдачі вкорінених витворів живого слова. Проф. Сумцов у своїй статі розрізняє ось які групи прозвищ по їх, так сказати, змісту :

1) витворені з особистого, себто хресного імени родичів, батька або матери, найчастійше батька, або через батька від особистого імени діда, прадіда ;

2) витворені від назви місцевости, і то або первісної, звідки прийшов даний рід, або нової, де він живе ;

3) витворені від визначних прикмет фізіономії або характеру ;

4) витворені від ремесла та занятя ;

5) витворені від числівників ;

6) витворені від звірів і 7) від рослин ;

8) витворені від назв страв ;

9) витворені на основі певних історичних споминів ;

10) витворені під впливом гумору та насмішки ;

11) прозвища, що показують чужоземне, татарське, румунське, німецьке, московське походжене предка даного роду. (Пор, ор. cit. стор. 5—12).

Ся схема певно не вичерпує всіх можливих груп українських прозвищ, а особливо перша група обмежена далеко не докладно. Др. Охримович, обмеживши ся на далеко тіснійшу територію, але за те маючи можливість схопити *in flagranti* сам процес творення прозвищ по за сферою офіціальних, отже той процес, який у повнім розгарі бачимо в XVI і XVII в. скрізь по Україні, добачує в ньому пять систем, а власне :

1) систему матерню, де дитина, шлюбна чи нешлюбна, одержує прозвище від матери, і то або від імени хресного матери (Оленич, Марич, Фенич), або від прозвища матери, або від імени батька через посередництво матери (Павлишин, Пикалишин) ;

2) систему родову, де дитина одержує прозвище по найстаршій члені роду, отже по дідови або бабі (знов чотири форми : прозвище від маминої матери, від татового тата або від маминого тата або татової мами) ;

3) систему батьківську, де дитина дістає прозвище від батька і то або від його імени хресного, або від його прозвища;

4) систему ґрунтову, де людина дістає прозвище від тої особи, на якій ґрунті жиє і газдує (головно пристаї та приймичі), і

5) систему індивідуальну, до якої входять групи 3—11 поділу проф. Сумцова.

Переходячи тепер до спеціальних уваг про прозвища зібраних мною форм завважу поперед усього, що я вибрав їх із Люстрацій Королівщин з р. 1563—66, опублікованих проф. М. Грушевським у томах I—III Жерел до історії Руси, з „Реєстру злочинців сяніцького ґроду 1554—1638“, опублікованого проф. Освальдом Бальцером¹⁾, та з актів до історії років 1648—1649, опублікованих С. Томашівським як IV і V томи тих же Жерел²⁾. Розширити свої пошукування на інші части Люстрацій з XVI в. опубліковані в Арх. Югозап. Росції та на томи *Aktów grodzkich i ziemskich* я не мав змоги, та думаю, що висновки, які б можна добути з роздивлення тих публікацій, не змінять того, що прийдець ся мені сказати на підставі зібраного мною матеріялу.

ПЕРШИЙ ТИП.

Переходячи до визначених мною типів прозвищ найкоротше забавлю ся при першій групі. Прозвищ сеї групи дуже мало і вони переважно ясні що до свого походження; акти подають часто відповідні додатки, що вказують нам жерело прозвища. І так міщани в Струсові називають ся один *Chwedko Dolinskiego pasinek* (IV, 199), отже коли з часом відпало слово „пасинок“, що означало семейні відносини Хведька до його вітчима, то при Хведьку могло лишити ся саме прозвище Хведько Долинського. Так само другий струсівський міщанин зветь ся *Andrus zięć Krywoho* (IV, 199), де прозвище „Кривого“ вже на

¹⁾ *Materyały historyczne, wydawnictwo Towarzystwa Historycznego we Lwowie. Tom I. Regestr złoczyńców ґродu Sanockiego 1554—1638, wydał Oswald Balzer We Lwowie 1891.*

²⁾ З жалем завважу тут, що в другім томі своєї публікації (Жерела V) д. Томашівський, очевидно не підозріваючи наукового інтересу, який може лежати в студіюваню прозвищ, переважно попропуслав їх і тим ущербив наукову вартість своєї книги.

стільки затвердло, що в урядовім польськiм актi йому не дають польськoї форми. Так само ясне ще походжене прозвища дарахiвськoго селянина *Opusko Krywoho syn* (Ж. IV, 200). Натомiсь позбавленi того, так сказати, пупа прозвища такi, як *Hrycz Nagornego* з Пiкулич (Ж. II, 83), *Woyciech Woznego* з Вивлоки (Ж. II, 185), *Wladko Woznego* з Любачова (Ж. III, 239) та *Bartolomeus Woznego* з Чернева (Ж. V, 272). Що до вивлоцькoго Войцеха, очевидно Мазура (над дольшнiм Сяном) маємо ще цiкаву обставину, що в иньшiм мiсцi того самого документа вiн називаєть ся також *Woyciech Kozak* — очевидно вiн служив у козаках у якогось пана, i ся друга назва вже його особисте придбанє, i з часом певно заступила мiсце першої.

Як бачимо, всi тi прозвища взятi вiд прозвища (чи то iндивiдуального, як Кривий, Возний, чи то льокального, як Дoлинськiй, Нагiрний) батька, брата чи вiтчима даної особи. За прозвищем стоїть виразне або забуте вже означене становища тої особи в родинi: син, пасинок, брат. Аналогiчнi появи бачимо i там, де прозвище йде по женськiй лiнii. Таких прозвищ маємо в матерiялах iще менше, отже в Тарнавицi белзькoго старoства *Wasko Tymkowey* (Ж. III, 196) i *Iwan Waschey* (*ibid.*), в Поздимири сокальськoго старoства *Hrycz Makarowey* (*ibid.*, 230), в Радружi любачiвськoго старoства *Wasyl Chominey* (*ibid.*, 267). Тiлько раз маємо ближше означене *Fedko Kuzminey maż* у Потиличi, тогoж стар. (Ж. III, 247). Придивляючи ся структурi тих прозвищ бачимо, що всi вони в основi своїй також мужеськi, але передають ся на дану особу через посередництво жiнки. Отже Тимко мав дочку, яку прозвали Тимкова; ся вийшла замуж не тратячи свого прозвища по батькови i передала його чи то своєму синовi, чи навiть своєму чоловiкови, як се бачимо в Потиличi. Що прозвища Тимкова, Макарова, Кузьмина не одержанi по чоловiцi, а по батькови, се не повинно пiдлягати сумнiвовi; жiнка по чоловiцi звалась би Тимчиха, Кузьмиха, Макариха, а прозвище її сина перенесене з неї було би Тимчишин, Кузьмишин, Макаришин; таких прозвищ, перенесених iз батька через посередництво матери, маємо в архiвних матерiялах i в теперiшньому житю сотки й тисячi.

Порiвнюючи прозвища з мужеським закiнченєм (на ого) з прозвищами з женським (на, ої, ової) бачимо, що першi з них утворенi всi з родових чи iндивiдуальних прозвищ, коли натомiсь другi всi з iмен хресних. Виємка не творить i загадкове на першiй вигляд прозвище *Iwan Waschey*; воно значить очевидно

не Іван Вашої, а Іван Васчої або Васьчої, дочки Васька. Що до географічного розширення, то ці прозвіща держать ся над до-лішнім і середнім Сяном і в вилах між Бугом і Сяном; на пів-день понизше лінії Львів-Перемишль вони заходять спорадично, пор. дорожівських Procz Karpiney, Iwan Chwedorowey, Szen Hani-
wey, Iwaniecz Kosthowey (Ж. I, 277) або Piotr Stryiskiei, халупник у Новім Селі біля Калуша (Ж. I, 101). Що до народности, то судячи по іменам хресним усі носителі тих прозвищ Русини з виємком двох — Бартка Возного і Войтка Возного, та ще третього з Волі Дворецької, що зветь ся Marcin Szczęsnego (Ж. III, 252) званого та-
кож Козаком; родові прозвіща їх „Возного“ вказують на двір-ську службу їх батьків, у якій вони очевидно й придбали собі ті прозвіща.

Аналогічні до сеї групи формації родових прозвищ знахо-
димо й у иньших народів, розселених далеко від нашого. Хто не
пригадає собі тут великоруських прозвищ в роді Дурновб, Хитровб
та Веселаго, Шамбинаго, Мертваго? Менше очевидна, але неменше
повна аналогія являеть ся і в німецьких прозвищах закінчених
характеристичним для 2. відм. masc. sing. s — наведу лише деякі
голосні в науці та літературі: Allmers (gen. від Allmer, властиво
Almer, верховинець), Ebers, Evers, Movers, Sievers. В російським
і в німецьким усі відомі мені прозвіща сеї форми — патроніміка,
походять від мужеського прозвіща; натомість жидівські проз-
вища сеї форми всі — метроніміка, як ось Менкес (син Менки,
Маріямії), Таубес (син Тауби, Табіти), Яйтелес (син Єтти або Єнти),
Пінелес, Хасс, Хувес, Пордес і т. и. Тут найліпше бачимо від-
бите на прозвищах семейного житя, де муж, занятий заробітком
поза домом, бачить своїх дїтий, по влучному вислову жидівсько-
американського поета, все тільки сплячих, і де діти аж до ви-
ходу на свій хліб живуть виключно під доглядом і впливом ма-
тери і виходять у світ навіть по своєму прозвищу вповні
„маминими синками“.

ДРУГИЙ ТИП.

Далеко богатший і різнороднійший матеріал дають нам дві
дальші групи прозвищ, колись широко розповсюджені по всій
Червоній Русі й по за її межами (староства Городельське, Гру-
бешівське, Тишовецьке, Красноставське), та все таки найгустіші
в сяницьких та турецьких горах і загалом по над горішнім, середнім

. і долішнім Сяном, а все рідші, чим далі посувати ся на схід і на північ, так що прим. на сотки прозвищ у Теребовельським старостві не стрічаємо майже ані одного з сих двох типів, коли натомісь у Сяніччині серед руських прозвищ вони творять 20—30 процент. І коли на долах на всім широкім просторі від Черемоша до устя Сяну прозвища тих форм сьгодні зовсім щезли, то в горах західної Бойківщини і Лемківщини, від Турки до Сянока, вони деде заховали ся й доси.

Форми прозвищ *nom. sing. здрібнілого neutrum* на я (ѡа) і *gen. plur. такогож neutrum* на ят (ѡат), отже Процевя, Процевят, Романча, Романчат мають між собою посереднє огниво, що разом являєть ся їх спільним коренем, у групі прозвищ форми *nom. plur. здрібнілого neutr.* на ята, ѡата: Процевята, Романчата. В ревізіях дуже часто бачимо при описах селянських дворів, що обік хозіянів із індивідуальними іменами і прозвищами стоять „*Moskowiętha, Jaczkowiętha, Dimitrowiętha, Pankowiętha* (Ж. III, 275), *Markowiętha, Steczkowiętha bracia* (Ж. III, 285), *Krupczęta* (Ж. II, 262) і т. и. Очевидно виглядає так, що первісний господар двора вмер, а сироти по нім, що лишили ся на господарстві, звать ся його іменем або прозвищем, але здрібнілим, як малі діти. Кождий поодинокий із таких спадкоємців зветь ся або Московя, Панковя, Димитровя, або Московят (*scil. один із Московят*), Панковят, Димитровят.

Придивімо ся тепер окремо кождій із тих груп прозвищ, починаючи з тої, що кінчить ся на я-ята (ѡа-ѡата, діалект. є-єта). Таких назв у наших жерелах маємо більше сотні і в них можемо розрізняти ось які групи:

1. Назви утворені від хресного імени батька.

Від імени Адам — *Jadamczę* (Ж. III, 126).

Від імени Амброзій — *Ambrozenie* (Ж. III, 304).

Від імени Антін — *Antosze* (Ж. I, 237) і *Antosza* (Ж. II, 236).

Від імени Божко (Божидар) — *Bożkowięta* (Ж. IV, 177).

Від імени Борис — *Boriscza* (Ж. I, 55), *Borisowięta* (Ж. I, 178, 291).

Від імени Василь — *Wasilowięta* (Ж. I, 100, 103, 202).

Від імени Гаврило — *Hawrylcę* (Ж. III, 390).

Від імени Гарасим — *Harasimowięta* (Ж. III, 360).

Від імени Гнат (Ignatius) — Ihnadczenię (Ж. I, 40), Ihnatowięta (Ж. I, 187; II, 116).

Від імени Гордїй — Hordenię (Ж. III, 75).

Від імени Григорій, Грицко, Гринько — Hriczkowięta, (Ж. III, 349), Hrycowięta (зам. Hrycowięta, Ж. IV, 106) і Hrinkowięta (Ж. III, 349).

Від імени Данило — Danilcze (R. 74), від здрібнілого Danko — Dankowięta (Ж. II, 276).

Від імени Еміль, скорочене на Міль, Мілош — Miłoszę (Ж. II, 79).

Від імени Захарія — Zacharcze (Ж. I, 119).

Від імени Іван: Iwancza і Iwanczę (R. 54 і Ж. II, 118; I, 20), plur. Iwanowiętha (Ж. I, 101; R. 100, там вони означені ближе: wyrawscy kniaziowie; Ж. I, 100) та Iwanczenięta (Ж. I, 63) — очевидно була й форма sing. Iwanowię — може утворена вже не від імени батька Іван, а від прозвища Іванів; так само прозвище Iwanczenięta (Ж. I, 63) домагається форми sing. Iwanczenię, утвореної від Іванчик або Іванець; від польської форми тогож імени Ясь маємо Asczę (Ж. I, 248) і Jaszowiętha (Ж. II, 91, 92); від короткої, в бойківських та лемківських горах ще й доси уживаної форми Вань, Ваньо, Ванько маємо прозвище Wańcza (R. 86). Від тогож імени через посередництво форм Івась, Івасечко, скороч. Васечко пішло прозвище Wasietcze (R. 64).

Від імени Ілько — Ilczę (Ж. II, 264) Іlkowiętha (Ж. II, 218).

Від імени Кир, Кирик — Kirczę (Ж. II, 132).

Від імени Кирило — Kuryłczę (R. 55) та Cerełowięta (Ж. V, 1), Kyrilowięta (Ж. III, 375).

Від імени Клим — Klimię (Ж. II, 118) і Klimczowięta (Ж. IV, 54), очевидно від здрібнілого Климцьо.

Від імени Конаш — Konaszenie (Ж. I, 8), Konasczę (R. 72) або Konateze (R. 73).

Від імени Кузьма чи радше Кузьмина — Kuzmyenięta (Ж. III, 364).

Від імени Лазар — Łazurczę (Ж. II, 148, 168), Łazorczęta (Ж. II, 218), Łazarowięta (Ж. I, 187).

Від імени Левко — Łewkowięta (Ж. IV, 254).

Від імени Лонгин, в нар. виговорі Логин — Łohinczę (Ж. II, 244).

Від імени Лука — Łuczczę (Ж. II, 118; R. 45).

Від імени Макарій — Makarczę (Ж. III, 198).

Від імени Максим — Maksymcze (R. 75).

Від імени Марко, — Marcze (Ж. III, 280), Marczenie (Ж. III, 79), Markowieta (Ж. IV, 176).

Від імени Мартин, здрібн. Мартинко — Marczinkowieta (Ж. III, 358, 360).

Від імени Матвій — Matwieiowieta (Ж. I, 203; II, 91–92), Matwieycza (Ж. III, 121), Matheicze (Ж. II, 281).

Від імени Матис (Mathias) — Matiszcze (Ж. II, 140).

Від імени Мелетій, здрібнілого на Мелень -- Melencze (Ж. II, 244).

Від імени Микита — Mikiszczenie (Ж. III, 51).

Від імени Михайло — Michalczę (Ж. II, 132, 182), Michalczeta (Ж. III, 6) і Michałowieta (Ж. I, 102); від здрібнілого Місько — Miskowieta (Ж. II, 91–92; II, 280).

Від імени Олекса — Olexowieta (Ж. I, 203); від здрібнілих Лесь, Лень, Ленцьо — Lenczowietha (Ж. II, 218) і Lenczenitha (ibid.).

Від імени Онисим, здрібнілого Онисько — Onyszczę (R. 83); від Онушко або Оначко — Onaczkowieta (Ж. II, 75) та Onuszkowieta (Ж. I, 3).

Від імени Опанас (Афанасій) — Panascze (Ж. III, 198).

Від імени Павло — Pawle (R. 156).

Від імени Панталимон, скороч. Пацько — Pankowieta (Ж. III, 275).

Від імени Петро, згрубілого на Петраш — Petraszczę (Ж. II, 244).

Від імени Прокіп — Prokopczę (R. 64).

Від імени Проць, здрібнілого Процик — Proczowieta (Ж. II, 83) і Proczikowieta (Ж. I, 178).

Від імени Роман — Romańczę (R. 78), Romanowieta (Ж. IV, 259), Romańczeta (R. 81).

Від імени Сава — Sawczę (Ж. II, 263).

Від імени Сидор (Izydor) — Sidorcze (Ж. I, 289) і Sydoro-wietha (Ж. II, 121).

Від імени Симеон, з польська Шимко або з мазурська Симко — Symczę (Ж. II, 118) або Szymczę (R. 73); від здрібнілого Сень — Seniszczę (Ж. III, 390) або Seniuszczę (Ж. III, 390); від Семко — Semczenię (Ж. III, 57).

Від неуживаного нині Станко — Stancza (Ж. II, 242) і Stankowietha (Ж. II, 87, 270).

Від імени Степан — Stepancze (Ж. II, 200) і Stepankowieta (Ж. III, 360).

Від імени Стецько (повстало з Евстахій) — Steczowięta (Ж. I, 3) і Tescewięta (Ж. IV, 217).

Від імени Терентій, здрібноло Терешко — Tereszczenie (Ж. III, 74).

Від імени Тимко (теж що Хома) — Tymkowięta (Ж. III, 363), а від здрібнолого Тимцьо — Tymczowięta (Ж. II, 116), Thomulczę (Ж. II, 237), від здрібнолого на польський Tomulko.

Від імени Яким — Jakimczę (Ж. III, 51).

Від імени Яков, — Jakowcza (Ж. III, 76), Jakobcza (Ж. III, 122) і Jakuszcę (Ж. III, 51), очевидно від здрібнолого Якусь; від здрібн. Яцко — Jackowięta (Ж. I, 100, 199; II, 116, 138; III, 367).

Від імени Хведір — Chwedorczę (Ж. II, 148), Chwedczęta (Ж. III, 358, 386), Fedorczenie (Ж. V, 29), Chwedorowięta (Ж. I, 211) або Chodorowiętha (Ж. I, 210), Chwedczenię (Ж. III, 391) і нарешті від здрібнолого Хведь — Chwetiowięta (Ж. II, 91—92).

Від імени Юрко — Jurczę (R. 109, Ж. II, 215), Jurczenię (Ж. I, 9), Jurkowięta (Ж. I, 203).

Від невживаного тепер нашими селянами імени Ходота (Хведот, Теодат) — Chodotenie (Ж. III, 57).

Від імени Филимон скороченого на Філько — Filewięta (Ж. IV, 178) і Chwyelowietha (Ж. II, 91, 92) від форми Філан — Filancza (Ж. II, 266).

Пояснене сих прозвищ не представляє, як бачимо, ніякої трудности; що до числа вони рішучо переважають над иньшими спорідненими групами. Варто завважити, що аналогічна форма прозвищ є також у Німців, і то, коли судити по діялектичним познамкам, спеціально в долішній Німеччині. Стрічаємо тут такі прозвища, як Benneke (здрібноле від Benno, Benedikt), Hanneke (здрібноле від Hans, Johann), Gödeke (здрібноле від Göd, Gottfried), Selike (здрібноле від Selig = Felix) і т. и. В горішній Німеччині стрічаємо також патронімічні прозвища того самого типу, але виведені не з хресного імени батька, а з його прозвища. Наведу для прикладу кілька голосних у літературі та штуці: Beyerlein, Eberlein, Dümichen, Schäfle (від Schaff, цебер, очевидно дане якомусь ненажері, потім здрібноле по саксонськи з закінченем le зам. lein), Schaible і т. и. Та маємо й тут випадки творення прозвищ із хресного імени батька, прим. Wernle із Werner.

2. Назви утворені від прозвища батька.

В нашій актовій матеріалі маємо таких назв мало не пів сотні. Що до їх творення годі поставити якоесь правило. Декілька прозвищ пішло від заняття чи ремесла батькового, як ось *Porowię* (Ж. II, 283), *Porowięta* (Ж. IV, 178), *Psarczę* (Ж. II, 78) — батько очевидно одержав своє прозвище тому, що справді був псарем; *Kraszonceę* (Ж. II, 135) — батько був красильник; *Oszmolcze* (Ж. II, 215) — батько був смолярем, його сусід у тім же селі ще й називаєть ся *Oszmola*; *Waganczę* (R. 96) — батько був мабуть кітляр, що робив вагани; *Zwariczę* (Ж. II, 269) — батько був зваричем при соловарні; *Safarczę* (Ж. II, 264, 266) — батько був шафарем при скарбі; *Tokarczę* (Ж. II, 280) — батько був токар. На батькове походжене з чужої сторони натякають такі прозвища, як *Woloszincza* (Ж. III, 399) — очевидно дитина Волошина; *Turczynię* (Ж. III, 247) — потомок Турчина; *Truchańcze* (R. 61) — батько походив із Труханова; *Ostroszczenie* (Ж. III, 76) — батько або дід зайшов із Острога; *Sokalczęta* (Ж. III, 199, 360) — батько був із Сокаля. Від якоїсь випадкової прикмети або хиби батька, що спричинила йому прозвище, прозивають ся й діти: *Wybiezenie* (Ж. III, 587) — батько був бибик, заїка; *Roroniajczę* (R. 80) — батько також мабуть заїкував ся або говорив прим. р зам. н, отже ро-ро зам. но-но, — я чув аналогічного заїку, що говорив н зам. р.; його прозвали Гнушка зам. Грушка; *Nadyncze* (Ж. IV, 14) — батька за лютість прозвали Гадиною; *Głuszenie* (Ж. III, 36) — батька звали Глухий; *Choroszeza* (Ж. III, 250) — батька звали Хороший; *Świętenię* — (Ж. III, 229) — батька звали Святий; *Drobiszowieęta* (Ж. II, 182) — батько говорив дуже швидко і за те його прозвали Дробиш, прозвище колись мб. дуже розповсюджене, коли через Славян перейшло аж до Німців, пор. назву відомого німецького педагога *Drobisch*. Батька за низький ріст прозвали Дробиною, відси його син став *Drobinczenie* (Ж. II, 27); батька за щось звали Дузьо (пестлива форма зам. голуб, а може скороч. з Денис), син став *Duzenie* (Ж. III, 47; I, 30).

Ще більше прападкові і не все піддають ся виясненню такі прозвища, як *Podpiercza* (Ж. III, 315 — батька мб. звали Підпора), *Machińcze* (Ж. III, 360), *Machiczieta* (Ж. III, 358, 360 — батька мб. за великий ріст або велику силу звали Махиною), *Naltoczieta* (Ж. III, 363), *Woiczenie* (Ж. III, 51), *Roskowieęta* (Ж. IV, 216), *Szłomowieęta* (Ж. IV, 217 — може батько був вихрест і в жидівстві

звав ся Шльоомою?), Kuczanowięta (Ж. IV, 179), Zaieczyeięta (Ж. IV, 279); Siczikowięta (Ж. II, 281 — може від польського імени Sieciech переробленого Русинами на Січик?), Kobarczęta (Ж. I, 115), Duchnięta (Ж. I, 266), Rabcowięta (Ж. I, 290 — може від Рябко, Рябий?), Fugowięta (Ж. II, 112), Czapaјcza (R. 53), Czapaјcza (R. 53), Miechercze (R. 79), Czegarcze (R. 102), Hladzenie (Ж. I, 16), Rudzienie (Ж. I, 40) — може від прозвища батька Рудий?; Niziołcze (Ж. II, 83), Michnicze (Ж. II, 132), Dereze (Ж. II, 215), Brołcze (Ж. II, 215), Zeleznicze (Ж. II, 236) і Hrinęza (Ж. II, 236).

Інтересна, хоч у нашій матеріалі дуже мала групка прозвищ сього типу, та такої конструкції, що батько звав ся патронімічним прозвищем утвореним від імени його батька, а з того прозвища утворено нове для третього покоління. І так дід звав ся Петро, з того прозвано батька Петрич, а його син називаєть ся Petriczenie (Ж. III, 390). Дід називав ся Кузьма, батько Кузьмич, а його діти Kuzmiczowięta (Ж. I, 290). Дід називав ся Гринько, батько Гринькович, а його діти Hrynkowyczowięta (Ж. IV, 350).

3. Назви утворені від імени або прозвища матери.

Таких назв у нашій групі маємо дуже мало, всього чотири-пять. Від мами Ганки пішло прозвище Hancza (R. 140) або Hanczę (Ж. II, 215), від Параски — діти Paraszczęta (Ж. I, 178); Haluszcze (Ж. II, 219) — син Галі, Галюсії. Інтересне прозвище дрогобицьких міщан Ursułowięta (Ж. IV, 176), яке свідчить, що їх мати була Урсуля — певно католичка, що вийшла заміж у руську сім'ю. Деякі сумніви може насувати прозвище Dederichowięta (Ж. II, 138), я толкую його так, що був чоловік Дедера, по нім лишила ся жінка Дедериха, а її діти, нею виховані, прозвано Дедериховятами.

ТРЕТІЙ ТИП.

Отся група, найменше привична для нашого вуха, де прозвище в ном. sing. являєть ся граматично genet. plur. neutr., вяжесть ся, як уже було зазначено, в актах досить органічно з попередньою. Ми бачимо, як одних і тих самих людей називають Sterkowiętha, Sterkowie, а кожного з них поодинокю Sterkowiąt (Reg. 186). Про чоловіка, якого де инде називають Waśkowiąt (R. 85, 149), де инде кажуть . mieszka u Jaśka Waśkowiecia (R. 85), так як коли б його назва в ном. була Waśkowie. Димитрик Machnowiąt з Поруби

(Reg. 124—126) належить до сім'ї, що раз зоветься *Machnowięta* (R. 124), то знов тут же *Machnięe*, а один із них називається для відміни *Andrzej Machnijów* (R. 124). Бачимо тут розбіжні стежки, якими народня творчість ономастична піде в різні боки, одну стежку покидаючи, а перебігаючи на иньшу відповідно до досліджених іще законів мовної психології.

Роздивляючи спеціально прозвища сього типу бачимо, що й тут, як у попередній групі, найбільше прозвищ утворено від хресного імени батька. І так маємо *Androwiat* (Ж. IV, 279) і *Andryczat* (Ж. IV, 215), се остатнє може від Андрич — патронімічного прозвища, а не безпосередно від імени батька; *Waskowiat* (Ж. V, 82; R. 85, 139), *Wankowiat* (Ж. II, 168), *Iwaskowiat* (R. 213) і *Wasiat* (R. 192) — всі від різних форм здрібнілого Івана (Васько, Ванько, Вась або Васьо); прозвище *Waskiczat* (R. 173), так як і попередно згадуване *Andryczat* утворене не безпосередно від імени батька, а від імени хресного діда (Васько, його син був Васькич, а його внук став Васькичат); *Chomiet* (Ж. V, 283) і *Tymowiat* (R. 103) від Томи, Тимка, Хоми; *Klimczet* (Ж. IV, 159) і *Klimkowiat* (R. 116) від Климка; *Demczyniat* (Ж. I, 282) від Демчини, здрібнілого Демка, Даміяна; *Lauryszat* (Ж. V, 276) від Лавриша, Лавріна, Нрысковіат (Ж. V, 191) і *Ryczeniat* (IV. 160), перше від Грицько, а друге від здрібнілого Гриценя, *Marczat* (R. 121) і *Markowiat* (R. 72) від Марка; маємо ще одну форму утворену від сегож імени *Markowiecin* (R. 116) — чи се те саме, що *Markowiat*, утворене лише писцем урядового протоколу з форми *genet. Markowiecia*, чи може дальша прогенітура, отже син Марковяти — не беруся рішати, не маючи під рукою ніяких иньших аналогій. Маємо далі *Prokopięat* (Ж. IV, 160) і *Prokopezat* (R. 182) від Прокопа; *Mikulczat* (R. 188), *Mikowiet* (R. 120) і *Kulczat* (R. 188) від Миколи; *Sienkowiat* (Ж. V, 181), *Sienczat* (R. 163); *Semewiat* (Ж. IV, 159) від Семена, скороченого на Сенька, *Fedorczat* (R. 117) і *Fedaszczat* (R. 215) від Хведора, в остатнім випадку переробленого на Федаша (аналогічно як Петро-Петраш, Ілько-Ілаш); *Olexiat* (Ж. IV, 156) і *Szankowiet* (R. 121) — се остатнє очевидно від Санька, здрібнілого Олександра; *Kuziwiat* (Ж. V, 82) від Кузьми переробленого на Кузя, і *Kundrańczat* (R. 113) від Кіндрата, *Pańkowiat* (IV, 160) від Панька та *Paszkowiat* (IV, 158) від Пашка, здрібнілого Опанаса, Афанасія), *Matwiejczat* (R. 113, 151) від Матвія та *Matyszczat* (Ж. IV, 160) від Матиса, *Machnowiat* (R. 126) і *Maszkowiat* (R. 165) від Махна (Епімаха?), здрібнілого на Машка; *Michajłowiat* (Ж. IV, 214) і *Michnowiat* (R. 72) від Михайла, в другім

випадку скороченого на Михно; *Maximicząt* (Ж. IV, 259) від Максима, *Mikitecząt* (R. 54) від Микити, *Jurowiąt* (Ж. IV, 160) від Юра, *Siechnięt* (R. 188) від Сіхна, *Dankowiąt* (R. 213) від Данка, Данила, *Walchowiąt* (R. 205) маб. від Валька, Валентія — одинокє латинське ім'я в тім рядї.

Обїк того довгого, не вичерпаного мною ряду патронїмїчних прозвищ аж дивує майже повний брак таких же прозвищ утворених від імени матери. В доступнїм менї матеріалї знайшло ся безсумнївно метронїмїчних прозвищ сього типу заледво три *Halkowiąt* (Ж. IV, 276) — син Гальки (чи може від муж. Галько?) і *Nestencząt* (R. 118) — син Анастасїї, здрїб. Настїї, Настунїї, властиво Настеньки, та *Holdyszcząt* (R. 186) від Ольдижки, Ольги.

Не менше як від імен хресних батька, утворено прозвищ сього типу від прозвища батька. Богато з тих прозвищ незрозумїлих для нас, та деякі з них дають нам цїкаві вказївки на сам процес їх повстання. І так із прозвища *Stygawiczęt* (R. 146) вичитуємо, що батько його властивця прийшов на нове село із Стирави і за се його прозвано Стиравич, а по тім його дїти стали Стиравичатами, а один із них Стиравичат. Подїбним способом повстали прозвища *Uhercząt* (R. 149) — син зайди з Угерець, і *Zawadcząt* (R. 160) — син того, що прибув із Завадки. Від батькового занятя пішли на дїтий прозвища *Borowiąt* (Ж. IV, 218) — син борового, себто лїсового сторожа; *Palacząt* (R. 177) — син паляча; *Wagancząt* (R. 180) — син котляра. Декілька прозвищ пішло від випадкових прозвищ набутих батьком, отже *Drozdowiąt* (Ж. V, 219) — батька прозивали Дрозд; *Korobcząt* (Ж. IV, 219) — батька звали Коробкою; *Wolcząt* (R. 102) — батька звали Вовк; *Woszczyncząt* (R. 114) — батька за щось звали Вощина; *Czepilcząt* (R. 116) — батька звали Чепіль; *Dobrąt* (R. 127) — батька звали Добрий; *Sroczęt* (R. 146) — батька звали Сорока; *Ząbcząt* (R. 214) — батька звали Зубець; *Zimowięt* (R. 176) — може батько звав ся Зимовий. Та більша часть прозвищ сеї групи не піддаєть ся вьясненню: *Uchwĩat* (Ж. V, 1), *Bucząt* (Ж. V, 90), *Zasiąt* (Ж. V, 118); *Manaczycząt* (Ж. 183), *Mowuczęt* (Ж. IV, 214), *Nikeszęt* (Ж. IV, 216) — може від імени Никиш, здрїбнїлого Никита, хоч такого здрїбнення я не чував), *Sepakowięt* (Ж. IV, 216), *Drowiefĩat* (Ж. IV, 216 — може перекручено в устах люду зам. Дорохвїєвят), *Bałaszczewiet*, *Simikowiet*, *Wetyszkwowĩat*, *Bełkowĩat*, *Boiewięt* (може від боєць?), *Sumkowięt* (Ж. IV, 216—219), *Serelcząt* (R. 101), *Kopincząt* (R. 101), *Bozentycząt* (R. 102), *Balisowĩat* (R. 103), *Czeczniąt* (R. 109 — може від чїчня, тїчня, вовча тїчка?), *Panioszcząt* (R. 106), *Manikowĩat*

(R. 115, від Манько?), Czabinczet (R. 117), Bilejczat (R. 122 — мб. батько був білявий і його прозвано Білії), Czanasiat (R. 141), Pilejczat (R. 145 — може описка зам. Bilejczat), Kikeczat (R. 148 — може від прозвища кикоть, яке дано чоловікови, у якого був відтятий один сустав пальця на руці), Kolaszczat (R. 162 — пень очевидно коляска), Welejczat (R. 173 — може знов ідентичне з Bielejczat?), Sobajczat (R. 173 — має якийсь зв'язок із окриком на волів „СОБ“ — може батька за якесь незвичайне виголошуване того слова прозвали Собай), Kuczurat (R. 186), Sterkowiāt (R. 186), Manowiāt (R. 186), Brenczat (R. 202 — може батько жив над рікою Брень?), Kelemenczat (R. 209 — може з польського Klemens, угор. Келемент), Norychwiaāt (R. 212), Korinczat (в Ж. I, 244 стоїть Коріна Łohinczę, отже Копина як імя хресне, син Логина); Karpiaczat (R. 213). Не сумніваюся, що ближші досліди в місцевостях (Сяніцького, Ліського, Ясельського та інших сумежних пов.), відки взяті отсі прозвища, ще й тепер пояснили б нам не одно з них.

Щоб вийти ближше в психологію тих прозвищ, а властиво в психологію людей, що надавали їх, гляньмо зразу на їх географічне розповсюдженє, а далі на соціальні та етнографічні відносини їх носителів. Отже йдучи за слідами ревізії королівщин з р. 1565–6 бачимо, що прозвища другого типу попадають ся в снітинськїм старостві в п'ятьох селах (Залуже, Княже над Черем., Голусків, Белелуя, Рожнів і в місточку Кутах), по одному або по два на село. В старостві коломийськїм опису сіл нема, в стар. Галицькїм є такі прозвища в п'ятьох селах, найбільше в Ямниці та Новім селі. В стар. теребовельськїм таких прозвищ маємо всього два, в самій Теребовлі та в Зубові; в стар. рогатинськїм хоч імен подано багато, прозвища нашого типу нема ані одного. В стар. стрийськїм описи дуже інтересні тим, що дають детальний реєстр господарів кожного тзв. дворища і показують нам ті дворища вже в розкладі. На жаль до королівщини тут належало сіл не багато, гірські села як у тім, так і в інших сумежних повітах (калуський та долиньський) зовсім поминено, і ми маємо назви інтересного для нас типу тільки з трьох сіл: Лісятин, Стриганець та Угерска. В стар. дрогобицькїм такі назви стрічаємо в самім Дрогобичі, в Сільці, Доброгостові та Станілі. З ревізії самбірського староства маємо лише витяг, у якому нема назв господарів; виємком робить лише простора озиминська волость, до якої належало 16 сіл аж до Заліктя, Ясениці Сільної та Дорожова; тут стрічаємо назви нашого типу в Брониці, Сто-

ронні та Ясениці Сільній. У старостві перемиськім стрічаємо назви сього типу в 11 селах, у стар. лежайськім у чотирьох, у стар. замхівськім у трьох, у стар. сяніцькім у 20 селах на 46 належних до сього староства. В стар. красноставськім тільки в трьох оселях стрічаємо по одному прозвищу належнім до другого типу, в стар. холмськім маємо такі прозвища і в самім Холмі на передмістю і в шістьох інших селах; у стар. горodelьськім у самім місті Городлі та ще в трьох селах; у стар. грубешівськім усього в двох селах по однім, у стар. тишовецькім не стрічаємо таких прозвищ ніде крім самого місточка Тишовця; у стар. белзькім тільки в двох селах, у стар. сокальськім у трьох, в любачівськім у вісьмох, у камінецькім у трьох, а у львівськім у дев'яточ селах; городенське староство знов описане поверхово без специфікованя господарів і для того про назви їх не можемо сказати нічого.

Як бачимо з сего огляду, прозвища другого типу на просторі Галицького підгір'я від Черемоша аж до Сяну посіяні скрізь не дуже густо, та все таки можемо сказати, що вони являють ся все густійше, чим далі на захід і чим ближше до гір; найгустійші вони в сяніцькім старостві, а далі здовж Сяну і в широких вилах Сяну та Буга. Та сама та географічна льокалізація ще не дає нам ключа до розв'язки питання про повстанє сих прозвищ. Далеко важнійше иньше спостережене, а власне те, що прозвища сього типу в величезній більшості, властиво лише з незначними виемками, прикладають ся до певної категорії селян, до властивців якоїсь части ґрунтового і господарського комплексу, званого дворищем. Де бачимо дворища або хоч виразні їх сліди, там появляють ся й прозвища отсього типу. З сього огляду еляборат ревізії королівщин із р. 1565—66 незвичайно важний. Візьмім зараз перший випадок, де появляеть ся назва нашого другого типу — с. Залуже Снятинського староства, — тамже й бачимо, що інтересний для нас Семен Конашеня сидить на половині дворища (Ж. I, 8). І коли будемо йти далі на захід здовж карпатського підгір'я, побачимо скрізь, що назви нашого типу держать ся невідлучно зі згадками про дворища і прикладають ся до кметів, що сидять на половині, четвертині або якій иншій пайці дворища. Де традиція тих дворищ живійша, як ось прим. у трьох селах стрийського староства, Лисятичі, Стриганці та Угерско (Ж. I, 178—187), де заховали ся ще старі назви дворищ, або в староствах перемиськім, замхівськім, любачівськім (Ж. III, 247—295), там і процент імен нашого типу найбільший.

Що були дворища і яке було їх значінє в розвою економічного устрою наших предків, про се по працях Т. Любомірского (*Starostwo Ratańskie, Bibl. Warsz. 1855, ч. 2*), Владимирського Буданова (Формы крестьянского землевладѣнія, Киевській сборникъ 1892 г.), пані Єфименкової (Дворищное землевладѣніє въ Южной Руси, *Русская Мысль 1892, кн. 4 і 5*, передруковано в збірці *Южная Русь, т. I*) та М. Грушевського (передмова до I т. *Жерел, с. 7—16 і Історія т. I, с. 315*) нема що багато говорити. Досить буде зачитувати слова проф. Грушевського про сю нашу стару форму володіння землею, та придивити ся, чи дослід над прозвищами її властителїв не позволит нам докинути деякої риси до зрозуміння її устрою та історичної еволюції. „Дворище — пише проф. Грушевський (*Ж. I, передм. ст. 7—8*) відоме у нас уже в XIV в. (і то спеціяльно на галицькім ґрунті), але існувало безперечно й давнійше, будши, можна думати, початковою клітиною в сформованню суспільно-політичного укладу; докладніші відомости про його маємо лише з XVI в., коли та форма вже заникала, але в кутках глухих, меньше зачеплених тогочасними переїнами в громадськім устрою, держала ся ще в значній цілости, що й дає можливість її пізнати. Дворище представляє собою комплекс, без якоїсь певної міри, ґрунтів до ужитку господарського, і на тих неподілених ґрунтах сидить група господарств звязаних між собою звязком, що переходить із роду в рід. В основі того звязку лежить здебільшого звязок родинний, фізичний; клітиною, з якої виросло дворище, звичайно є родина, але до сієї родини можуть приступати й сторонні люди, як спільники, або й з самого початку може бути спілка, бо звязок, що звязує членів дворища, не є вже родинний, але економічний. Один із осадників стоїть на чолі дворища, заступає його, його іменем часто воно й зветь ся; решта членів звуть ся ріжними назвами — потужниками, поплечниками, сябрами. Спілка уважає своїми всі ґрунти, в які вложила свою працю; в краях з малим залюдненнем, де спілка без перешкоди може розпросторювати границі свого господарства, територія дворища розростаєть ся з часом дуже значно, а з тим може і людність і число господарств, що входять у склад дворища, помножатись собі так, що з часом з дворища виростає ціле село. Внутрішній уклад дворища відомий мало. Ґрунти не ділились, здаєть ся, на осібні участки, але знову не були й такою комуністичною власністю, що виключала б права власности особистої: кожному потужнику належала певна частина дворища, більша чи меньша від

иньших (те залежало напр. від числа спадчиків, між якими ділились рівні з початку участки), але ті права здебільшого не реалізувались, ґрунти zostавали ся нерозмежованими, участки членів були ідеальними“.

Не все в тій характеристиці видаєть ся менї ясним і не все може бути ясним власне тому, що для зрозуміння дворищної системи володіння землею брак нам безпосередних даних, що про неї мусимо заключати a posteriori, зі свідощв пізнійших, із часів, коли ся система була вже в упадку. Отже єсть певна неясність у тім, що ґрунти в посіданю дворища не ділили ся на осібні участки, а з другого боку кажесть ся, що кождому потужнику належала певна частина дворища, а її великість залежала від числа спадчиків, між якими ділились рівні з початку участки, і на решті додано, що ті права здебільшого не реалізувались, ґрунти лишали ся нерозмежовані. Як увити собі практично ведене рільного господарства при таких умовах? Або господарство було спільне, або не було спільне, коли не було спільне, то поділ ґрунтів мусів бути переведений фактично, отже не міг бути ідеальний; чи ґрунти були розмежовані, чи ні, се тут справи не рішає, розмежованє являєть ся лише зверхнім знаком, символом існуючого вже поділу, а тут заходить власне питанє, чи був у обсягу первісного дворища фактичний поділ ґрунтів і господарств, чи не був.

Для розвязки сього питаня може нам служити аналогія тих пережитків дворищного устрою, що заховали ся доси в наших горах поміж Бойками турецького та лїського повітів, а в дальшій лінії, як побачимо, деяку прислугу робить нам і дослід селянських прозвищ. Отже треба стояти на тім, що первісне дворище в своїому нутрі було великою сімєю (Grossfamilie), девчому подібною до сербської задруги, але девчому й відмінною від неї. З того родинного устрою дворища впливали дальші консеквенції розвою сеї форми землеволодіння. Відомі основи нашої великої сімї: батько женячи дорослих синів не виділює їх, але держить при собі і сам порядкує господарством аж до своєї смерти. Дочок звичайно віддають замуж у чужу сім'ю; „дочка — чужа поміч“ — каже приказка, та коли в батьковій сімї нема синів або їх мало для впораня господарства, батько не віддає доньки в чужу сім'ю, а приймає до неї приймича, який лишаєть ся в сімї свого тестя. Коли батькови поталанить дожити „красного віку“, то його сім'я з онуками та правнуками, без примішки посторонніх елементів, може дійти до 20, 30 або й 40 душ, і се було первісне, нор-

мальне населене дворища; розмір занятої ним землі залежав від розміру робучої сили сім'ї. Се й була ріжниця нашої великої сім'ї від сербської задруги, яка доходить до 80, 100 й більше голов. Теперішня бойківська велика сім'я держить ся на значно меншім числі голов. 10, 15, найвисше 20; на се зменшене вплинули ріжнородні обставини, а головно малоземеле.

В нутрі тої сім'ї панував вповні патріархальний устрій, з тими модифікаціями батьківського права, що впливали зі спеціальної вдачі українського люду. Отже господарство вело ся спільно, але зовсім не комуністично, бо порядкував усім батько, а зглядно той, кого воля всіх поставила на його місце; часть продуктів (артикули конзумційні з виємком зерна), йшла під завідуване матери або тої жінки, що сповняла її господарську функцію; загал сім'ї працював і користував ся здобутками своєї праці, але до рішання справ чи то семейних чи господарських покликав ся лише виємково, в надзвичайно важних або важких обставинах.

Я думаю, що по над отсю природну норму дворища на нашій території не розростали ся; в доступних нам матеріялах ледви чи знайдець ся який доказ на тверджене, що в міру розросту сім'ї або спільників дворище займало чим раз більше землі і з нього з часом виростало ціле село. Що найбільше можна би говорити про якийсь присілок, положений осторінь від села; та такий присілок у теперішній своїй формі міг відповідати своєю величиною власне розмірови нормального, семейного дворища. Тай на се маємо поки що лиш пару вказівок, прим. у гірським присілку Петровят біля села Ісає турецького пов., присілку, до якого прилипло родове прозвище його осадників. Інші відгуки родових прозвищ сього типу, як назва гори Данковят — гора біля села Вовчого турецького пов. — вказують також на те, що обсяг здогадного дворища Данковят¹⁾ займав лише частину того обширу, який займало ціле село.

Так само тяжко мені освоїти ся з тим поглядом дослідників дворищної форми володіння землею, що дворище з самого початку могло бути спілкою кількох родин. Тут знов повтаряєть ся те саме питане, що й попередно: як увявити собі в такім разі одноцілну господарку нероздільного дворища? Котрий з рівноправних спільників стає головою і репрезентантом дворища? Яка його власть і які обовязки супроти иньших спільників? І поперед усього, що примушує нас до ставлення такої гіпотези?

¹⁾ Див. карту австр. генерального штабу, лист XXVIII.

Проф. Грушевський наводить назви часткових власителів деяких дворич із половини XVI в., де двориче має ще назву свого первісного осадника, але на його ґрунтах обік потомків того осадника сидять „чужеродці“, напр. „в Угерськїм двориче Йосковське, на ньому сидять Іван і Гринь Йосковичі, Михайло й Хведь Іванковичі, отже два роди, потомки двох спільників; так само двориче Лехновичове: Миш і Андрій Лехновичі, Мацко, Василь, Проць і Стан Лазаровичі; двориче Петровичове — Демян і Лука Петровичі, Андрейко і Василь Івановичі. На иньших дворичах людність іще ріжнороднійша: двориче Ігнатівське — Хар і Іван Ігнатовята, Лучка Гринців, Лучка Пукенницький, або двориче Матяшівське — Хведь Матяшович, Петрик Даскович, Ігнат Шия, Хома Святкович“ (Жерела I, передм. 11). Висновок, що ті „чужеродці“ були справді чужеродці і як такі належали до первісного складу дворича, видаєть ся мені занадто поспішним. Одно те, що вони являють ся на ґрунті колишнього дворича пізно, в часі його розпаду, і ніщо не дає нам підстави до припущеня, що вони (зглядно їх предки) були там уже в часі першого оселеня; а друге те, що їх чужеродність може підлягати поважним сумнівам. Наведу для прикладу ось який випадок із Мшанця турецького пов. Первісно одноцільне „обійсте“ старого Пірнака лишило ся по його смерти (десь у першій чверти XIX в.) його синам Миколі й Грицькови, які під батьковою рукою жили разом. По батьковій смерти вони розділили між себе батьківську хату й ґрунт, не розмежовуючи його, але докладно знаючи, котру частку уживає один, а котру другий. Діти Миколи сиділи при батькови, але до дочки пристав зять Цмай і для нього перероблено хату з стодоли, на тім самім обійстю. І Грицькові сини живуть із батьком у його половині дідівської хати, але один ходив по заробітках, був на Угорщині, потім вернув, оженив ся і дістав прозвище Коваль; він побудував собі нову хату на батьківській половині обійстя, а прозвище прилипло до нього так, що пішло і в офіціяльні документи. Отже протягом якого півстоліття, при австрійських порядках, на однім Пірнаковім обійстю опинили ся крім Пірнаків Цмаї і Ковалі, а про те всі вони одна рідня. Ще в швидшім темпі могло се діяти ся давнійше, коли прозвища міняли ся нераз протягом одной генерації і не було майже ніякої сили, що спинювала б їх швидку перемену.

Я уявляю собі повставане і розвій дворич ось яким способом. На дівчих або опустілих землях осідає сім'я; все, що перед нею і за нею — терен її діяльності; вона не потребує

відмежовувати, „відкопувати“ своєї займанщини ні від кого иньшого; що потрафить обробити і зужиткувати своїми силами, те її; росте в ній число робучих рук, то в міру того збільшається й її займанщина. Та ось число голов у сім'ї переходить якусь звичаєм усталену норму: або батько старієть ся, або невістки не можуть погодити ся в одній хаті (найзвичайніший мотив розпаду „великої сім'ї“ в наших часах), і батько відсаджує чи то одного чи більше синів на бік. Він не потребує задля сього ущерблювати землі свого дворища; досить буде, коли він допоможе синові, що вже очевидно має й свою власну сім'ю, побудувати нову хату та заснувати дець у догіднім, близшім або дальшім місці нове дворище. Така органічна, можна сказати — семейна кольонізація може трівати довго, цілі століття, поки старчить пустої, незаселеної, а під примітивну управу здібної землі. Ми бачимо з ревізії 1565—66 рр., що декуди в глухих, лісистих кутах нашого краю сей процес трівав ще тоді. В любачівськیم старостві королівський ревізор із 1566 р. говорить про с. Жуків, що тамошні селяни „mają rol niepomiernych u łąk dosyć, bo orzą kędy chca i kędy się im podoba, i pasą kędy wola ich“ (Ж. III, 263); той же ревізор не без певної досади зазначає, говорячи про с. Радруж, що там селяни „maią rol niewymiernych u łąk bardzo wiele, a wszakosz według zwyczaju starego zowac to dworzyszczami, co który dzierży, płaci każdy czynszu po groszy 12“ (Ж. III, 266). Подібним способом висловлюєть ся ревізор і про села Кобильниця руська, Кобильниця волоська та Пруси, а в Люблинці вичисляє всі дворища з їх старими назвами, тільки тут вони вже поділені між кількома господарями так як у Стрийщині¹⁾.

¹⁾ Коли сей погляд правдивий, то ми мали би підставу думати, що наші села в своїй теперішній формі повстали не вчасніше XV в. Дворишне землеволодінє вело за собою будованє хуторів серед широких ланів належних до дворища, отже щось подібне, як теперішні англійські ферми розсіпані по управних полях. В разі ворожого нападу людність покидала ті незахищені домівки і ховала ся по лісах, болотах або в укріплених городах. Тільки з повстанєм панських та королівських фільварків, з якими людність дворищ була звязана ненастанними економічними, а далі й юрисдикційними звязками, та в міру ступневого розпаду дворищ і осаджуваня нових осель уже на „помірних“ ґрунтах і в залежности від волі та вигоди двора повставали ті села, де центром являєть ся панський двір, а селянські хати тягнуть ся більш або меньше тісно здовж вулиці чи шляху, що веде до двора. Сліди давніших розкиданих осель, будованих не з огляду на вигоду пана, а з одиноким оглядом на догідність господаря, лишили ся декуди в розкиданих каракатицєю подільських селах, де поодиноким лапкам каракатиці відповідають тзв. кути, які часто й мають іще старі назви, взяті від дворищ.

Комплікація в тім розвою дворищ, що в дальшій лінії до-вела до їх розпаду, могла йти і йшла фактично з двох боків — від зверхніх економічних обставин, і з нутра. Коли не стало місця до заснування нових дворищ на „непомірних“ пустогонах, коли одна група дворищ, звязаних із собою більш або менше близькими вузлами свояцтва, зіткнула ся з другою групою дворищ иншого роду, аж тоді виринала конечність розмежованя обопільних посіlostий. Та се ще не була головна річ; далеко важнійший вплив на спиненє первісного росту дворищ мала інтервенція польського уряду, надане сіл з усею хліборобською людністю шляхті і заведене по селах шляхотських та королівських фільварків. За сим пішло перемірюване дворищних земель та обкороване з них того, що виходило по над нормальну по польським традиціям міру „лану“ (більше менше наших 16 моргів). Що таке перемірюване не обходило ся без опору з боку селян, на се натякають слова ревізора з р. 1566, що люди з Кобиль-

що були їх первісними гніздищами. Дещо подібне можна завважити і в старих гірських селах, прим. у Бандрові старосамбірського пов., де різко впадає в очи контраст між безладно, але живописно розкиданими по узгіррю хатами руських селян і витягнуною до шнура по обох боках вулиці новішою німецькою кольонією. Пор. про се М. Грушевський, Історія т. I, ст. 318—319, а також мої уваги в брошурі *Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland*, Wien 1905, ст. 27.

¹⁾ Що старі дворища сягали далеко по над ту міру, можна бачити з того, що говорить королівський ревізор 1565 про с. Лозину львівського староства: „Tam ziemianie albo manowie (нім. Mannen, люди обовязані до військової служби) zasadzeni byli na iednem dworzisku, a iako z strony urzędu lwowskiego wykładają, że to area zwano lan rolej, a ktemu plac szeroki i obszarów kilka, ktorzy też powinność mają jako i jaśnięcy (а про ясницьких „манів“ сказано на попередній сторині, що вони „winni jachać na straż na granice tatarskie, wołoskie i węgierskie czasu trwogi, albo kiedy pan starosta lwowski rozkaże, w łowy także gdy pan starosta jedzie, powinni z nim jachać“), i w łowy także powinni jachać z panem starostą lwowskim... Ktorzy służkowie przy rewizyi okazowali panom rewizorom possessyą wielką na przerzeczonej dziedzinie, która nie tylko lan, ale kilkanaście łanów ma w sobie tam na dziedzinie Łozińskiej, i placów mało nie pół wsi; na którym to dworzyszczu, jako oni zową, nie tylko sami manowie, których jest kilka, ale i kmieci mają kilka w tej to wsi Łoziinie. Nad to od kilku lat, wyrąbawszy lasów i dąbrow dosyć, na które się oni mienili mieć przywilej, poczęli sobie drugą wieś sadzić, w której już kmieci osiadło przez dwadzieści citra-ultra, a tak za tem dworzyskiem nadanem okkupowali tak wiele gruntu pospołu, że go jest w kilka mil w objazd“ (Ж. III, 377, пор. М. Грушевський, Історія V, 98). Очевидно мова тут про виемковий факт захоплення великих обширів пустої землі людьми упривілейованого стану; інтересне лише те, що вони покривали ту свою окупацію популярною назвою дворища, очевидно бачучи, що й дворище займає немалый шмат землі і не надіючися ніякої контролі.

ниці руської „pomiaru mieć nie chcą“ (Ж. III, 283). Так само в Добрянах щирецького староства люди „upornie gwałtem zbraniaią się“ робити панщину „i pomiaru nie przyięli... u role dzierżą indefinitę“ (Ж. III, 364). Отсе замкнене територію для нових дворищ і обкросене старих дворищ змушувало селян у міру розросту родини ділити дворища що раз на менші часті, „прути“, півланки і т. д.; се й зазначає в однім випадку виразно ревізор, кажучи про с. Броців львівського староства, що там люди „maiać role nierpomierne wedle dawnego zwyczaju, ktore per familias suas rozdzielwszy sobie zowąż ie dworzyszczami“ (Ж. III, 348).

Та, як сказано, була також внутрішня причина, що йшла паралельно до тої самої мети. Маю тут на думці категорію „сябрів“, „сусідів“ та „підсусідків“, „потужників (pociężnych)“ та „попличників“, яких у многих сторонах у XVI в. стрічаємо на територіях давніх дворищ. Як уявляти собі повстане сеї категорії людей і їх відносини до первісних основателів і властителів дворищ?

Судячи по аналогії сучасних відносин у наших селах я склоняв ся б бачити в них щось подібне до пізнійших комірників та халупників, осаджених чи то на двірських, чи на громадських ґрунтах. У кого з яких будь причин не було своєї сім'ї, хто не міг оснувати собі нового дворища або примістити ся при своїм роді, впрошував ся до чужого дворища, і то або в комірне, то б то так, що жив разом із тамошньою сім'єю в одній хаті, разом працював і так само як иньші члени сім'ї користував ся заробленим добром, або в халупне, коли у нього була своя невеличка сім'я (жінка без дітей, або дрібні діти): господарі дворища будували йому на своїм ґрунті хату, він жив тут і провадив собі окреме хатне господарство, міг годувати на власний ужиток дещо скоту, але робив разом із родиною господарів на їх ґрунті; за се відповідно до умови одержував свою пайку готових плодів, не маючи одначе ніякої претензії до дворищного ґрунту. Се був би стан зовсім аналогічний до стану фільваркової служби, що живе на тзв. орнарії (ordinarium — усталений звичаєм чи умовою вимір готових плодів на цілорічний прожиток). Розумієть ся, що з часом, коли ті підсусідки засиділи місце в дворищах, до яких були приняті, а ще до того коли обовязкове в краю право змінило ся, вони відіграли немаловажну ролю в розпаді старих дворищ, уриваючи для себе не тільки ті „халупища“, на яких сиділи, але певно по-зможі й більші або менші пайки ріль та сіножатий.

Погляньмо тепер, що дає нам для пізнання дворищного устрою студійоване імен і прозвищ їх властителів. Найбільше зближені до первісного стану дворища в 1566 р. маємо, здається, в любачівській старостві; на жаль ревізори не описали їх детально з виємком села Люблинця (Ж. III, 258—260). Із 20 описаних тут дворищ одно належить до попа, а друге до тивуна Павла Левковича — оба в неподільнім посіданню. Маємо тут іще п'ять неподільних дворищ: Климківське — його властитель не названий; Жуківське — властитель Лука, по прозвищу не названий; дворище Неліпово — властитель Ониско Керчак — чи який свояк первісного осадника, від якого пішла назва дворища — невідомо; дворище Трохимово — „na niem tylko sam Trochim żywie“, очевидно дворище недавно засноване, назване ще за життя свого основника його хресним іменем; дворище Леухово (в польській тексті Lieucho), на ній живе Йосько (мб. Йосиф) не названий по прозвищу. По над се стрічаємо ще неподілені дворища в стрийській старостві, прим. у Лисятичах двор. Тивонцьове, де сидить Возний із синами (Ж. I, 178) та двор. Колодчинське в Стриганцях, де сидить Мисець Васильцьович (Ж. I, 183). Та що в обох сих разях прозвища властителів далекі від назви дворища, то можемо догадувати ся, що вони лише випадково опинили ся без поділу в руках якихось пізніших наступників первісного осадника. Тут же стрічається згадка про ново основані дворища, прим. у Пятничанах стрийського стар., де читаємо: „Na to są dwie dworzyszczka nowo posadzone przy lesie od roku, na nich mieszkają — na pierwszym Anton, Harasim, Kuzma, Iwan Markowicz, na drugim Choma Pawlików, Iwan Markowicz, Harasim Hryniewicz, Dasko Lisiatycki, Iwan Lisiatycki“ (Ж. I, 185). Очевидно назва дворища приложена до тих осад уже в новім значінню; се вже були дворища осаджені старостою на розмірених королівських ґрунтах, хоча число осаджених господарів, а властиво по часті більших семей, що господарювали спільно, велить догадувати ся, що своїм розміром ті нові дворища хоч троха зближували ся до старих.

Дворищ, яких властительі носять прозвища близькі до основників або до тих людей, від яких дворище одержало свою назву, маємо аж десять у Люблинці; навівши назву дворища, ревізор наводить лиш імена хресні властителів, велячи догадувати ся прозвища ідентичного з назвою дворища, отже двор. Кошелевичево, на ній живе 6 господарів: Курило, Івахно, Паско, Мошорик, Варина, Іван — очевидно всі Кошелевичі: дв. Костя-

ківське, на нїм живуть Стаско, Паско, Василь, Іван scil. Костякові або Костяковичі; дв. Яремеївське, на нїм Клим, Ілаш і Роман, scil. Яремеї; дв. Недоїдково, на нїм Нестор, Луць і Трохим, scil. Недоїдки і т. д. Інтересне тут дворище Жуковичівське, на яким сидять Хведір і Труш Жуковичі; в тїм самїм селї о пару меж маємо дворище Жуківське, неподїлене, на яким сидить Лука, мб. також Жукович. Сама собою насуваєть ся догадка про тїснійший звязок тих дворищ: перший осадник Жук, від якого його дворище прозвало ся Жуківським, відсадив своїх дорослих синів Жуковичів на окреме дворище, а одного сина лишив на старім. Се могло стати ся з кінцем XV або в початку XVI в. Анальогїчної формації та з тогож часу будуть мабуть і деякі дворища стрийського старства, головно в Стриганцях двор. Масківське, де сидять Василь, Ониско, Тимко, Хведір і Іван scil. Масковичі, двор. Зенівське, де сидить, як сказано висмково виразно, Марко, Янко, Яцко та Ян Зеновичі (Ж. I, 183). В Пятничанах маємо двор. Степаново, на яким сидить Проць Степанович, отже можливо син первісного осадника, і Галька, мб. його тїтка, що одержала по смерти брата якусь часть його дворища; що се не сестра Проця, виходить із того, що вона або звалась би по чоловіці, або жила би разом із братом; сюдиж належить у селї Вовні двор. Клебанківське, на якому сидять Ілько, Хведір, Демко й Андрій — scil. Клебанковичі (Ж. I, 188). На те, що з одного первісного дворища виходили основателї нових дворищ, наводить нас факт, що прим. у Стриганцях стрийського стар. істнували два дворища Свинчинські, хоч лише в одному з них ревізія застала ще безпосередного спадкоємця назви першого основателя Свинки — Олексу Свинчича (Ж. I, 183). У другім Свинчинськім дворищу, заснованім правдоподїбно одним із синів того Свинки, жили вже господарі з иньшими прозвищами. В тїм же селї маємо також два дворища Олісієвські, але в жаднім із них нема господаря з назвою виведеною від першого фундатора. Виразнійше видно, як дворища виростали в міру наступства генерацій тої самої сїмї, на селї Угерську, де маємо дворище Лехнівське, засноване Лехном, і окреме дворище Лехновичеве, засноване Лехновичем, очевидно одним із синів того Лехна (Ж. I, 187). Там же маємо знов два дворища Ігнатівські, а в Вовні одно дворище Юрівське, а друге Юрківське. Тому, що ті дворища названі від імен хресних тай ще таких частих у наших селян, як Ігнат та Юрко, можна заквестіювати їх належність власне до сеї категорії дворичанських основаних ступнево відсаджуваними членами одної сїмї.

В більше скомпліковану, отже й старшу формацію вводять нас ті дворища, де обік властивців із назвами виведеними від першого основника являють ся властивці з іншими прозвищами. До таких належать у стрийськiм старостві в Лисятичах двор. Бубликівське, де обік Стеця Бубликовича живуть Прокіп Оначкович та Васко Вівсяник із чотирма синами (Ж. I, 179), двор. Рибчино, де живе Васко Рибчич, потомок основателя Рибки, а обік нього Місь Петрикович, Йосько з Іваном, Курило з Івахом та Гриць Яревич; у Кавчiм Куті двор. Артимовичів, де окрім Василя Артимовича та якогось Артимця сидять господарі з іншими прозвищами; тамже двор. Харцьово, де живуть три брати Харцьовичі (в рукоп. через помилку Ханцьовичі), та ще якийсь, мабуть нерідний, може стрийний брат їх Іван Харцьович і якийсь Оначко без прозвища (Ж. I, 181); в Стриганцях двор. Юрковичове, де сидить Іван Юркович, а обік нього Марко Леськович та Йоско Іванович; двор. Пищельникове, де обік Бориса Пищельникова живуть іще чотири господарі з іншими прозвищами; двор. Свинчинське, де живе Олекса Свинчич і Стецько Калагурів; двор. Прибишово, де живе Василько Прибишович, а крім нього один Лукачович і один Павлович; двор. Ляхівське, де обік одного Ляховича сидять два господарі з іншими прозвищами; двор. Голубцівське, де обік двох Голубовичів живе один Пищельник; дворище Калагурово, де обік Петра Калагуровича живе Петро Дмитрович із братами; двор. Хведосове, де обік одного Хведоса живе один Ляхович, один Горденчич і Василь Царинного (Ж. I, 183). Як дивити ся на сю мішанину прозвищ господарів на сих дворищах, було вже сказано висше; могли се бути по части приймичі, по части сябри та підсусідки, що з часом, засидівши місце на чужім дворищі, поробили ся панамі його часток. На те, що значна їх часть були приймичі, отже через жінок члени сім'ї первісного основника, маємо інтересні свідощтва між прозвищами властивців дворищ у деяких селах стрийського староства. І так у Стриганцях у Свинчинському дворищі обік Олекси Свинчича живе Стецько Калагурів, очевидно виплодок тамошнього таки Калагурового дворища; інший Калагурів, Стаско, живе в Павловичевім дворищі, а Сенько Калагурович у Голубківськiм; іще один Калагурів, Матвій, живе в Міцівськiм дворищі (Ж. I, 183). Із Пищельникового дворища Хведос Пищельник пристав до Голубцівського дворища, із Васильцівського Артимець Васильців до Олїєвого, а Мисець Васильцьович до Колодчинського дворища. Із Ляхівського дворища Антін Ляхович сидить у Науців-

ським, Андрій Ляхович у Міцівським і ще один Андрій Ляхович у Хведосівським дворищі — очевидно се не були рідні брати, могли бути стрийні, або в дальшій (батьківській) лінії посвоячені. Від Царина, що живе в Пищельниковім дворищі, пішли Цариничі Яцко та Кость, що живуть у другім Свинчинським дворищі, а від котрогось із них походить мб. той Василь Царинного, якого стрічаємо в Хведосівським дворищі; якийсь їх свояк Івасько Царинський сидить на безіменнім, може недавно заснованім півдворищі. Так само в Пятничанах із Олексиного дворища, яке засіли Гарасим Андрейович і Хома Андрейович, пішов очевидно той Даско Андрейович, якого бачимо в Антонцьовім дворищі (Ж. I, 185). В Угерську із Збросківського дворища Іван Зброскович сидить у Озарківським, Петрик Дашкович із Дашківського в Матяшівським дворищі (Ж. I, 187). Нарешті дальший ступінь занепаду родової єдності дворища виявляють нам ті дворища, де вже ані одно прозвище не нагадує назви первісного основника, як прим. Брюсенське дворище в Лисятичах, де живуть три брати Параштата, два брати Йовчата і Стець Пашкович, або Ковальове дворище тамже, де живуть Матвієві сини Василь, Гнатко й Артим та Лаврик Ляхович (Ж. I, 178). Таких дворищ маємо в стрийським старостві в тих селах, де ще занотовано старі назви дворищ, досить багато. Та се вже остатній ступінь в еволюції дворищного володіння землею; швидко, через одну-дві генерації, забуваєть ся стара назва дворища; якийсь час серед змінених обставин землеволодіння держить ся ще тямка, що тут, де позаводжено лани та півланки, було колись дворище осаджене на непомірній землі, де люди „орали де хтіли і пасли де хтіли“, а в XVII в. вже й ся згадка забуваєть ся.

Та не вжеж се все не фантастика? Не вже на такім сипкім та нетривкім матеріялі, як прозвища, можна будувати акісь висновки про еволюцію форми землеволодіння? Думаю, що кождому, хто прочитає розвідочку дра В. Охримовича про прозвища в Сенечолі та сумежних гірських селах, хто оцінить характер тої людової традиції схопленої „на сирім корені“ і зміркує, з яким тонким почутєм людська память у тих прозвищах закріпляє звязок поколїнь між собою, і в такім прозвищі як прим. Оленинець береже память баби Олени, матери і верховодниці роду, її сина Оленича і її внука Оленинця, — той певно позбудеть ся значної части свого скептицизму. Та не забуваймо, що ті теперішні людові прозвища, надавані народною памятю лише по старому звичаю, непотрібні при офіційальних, закріплених у документах,

вважаються тепер лише культурним пережитком, а колись були зовсім не тим! Не забуваймо, що в тих давніх часах, коли повставали і розпадали ся дворища, для селян не було ні табулі, ні ґрунтових книг, ні князівських чи королівських надань, а одним потвердженням їх права на володінє сею чи тою частиною землі була „людська память“ і то не лише льокальна, а також часова. „Мене тут люди знають з діда-прадіда“ — говорить іще й тепер наш чоловік з почутєм справедливої гордості. Ся людська память закріплює ся в родовім прозвищу чоловіка і воно від разу виявляло його як сина такого то всім відомого батька, як унука такого то всім памятного діда, як члена такого то дворища. Воно було свого рода документом, і через те нам зрозуміло, чому люди так дорожили ним, не дозволяючи ані в виговорі, ані в писанню ні в чім змінити його первісної форми, хоч вона нераз різала непривичне вухо або око своєю дивоглядністю та на позір неорганічністю (пор німецьке Schmidt, Meyer або Mair, Schimmelpennig і т. и.). Придивляючи ся прозвищам наших селян із половини XVI в., занесеним у ревізію, бачимо, що патро- і метронімічні прозвища держать ся майже виключно властителів ґрунтових, головно властителів старих осель, цілих іще, або ледво минулих дворищ. Люди, що кублять ся біля панських фільварків, на нових, панських осадіщах, на слободах, халупках та при панській службі, о скілько попали в ревізійний операт, або зовсім не мають прозвищ і значать ся тільки іменами хресними, або мають свої, індивідуальні, ними самими набуті прозвища, що виразно сьвідчать про брак у них місцевої родової традиції. Натомість там, де традиція дворищного володіння землею ще жива, хоч навіть фактичні дворища вже щезли, бачимо сильний розвій і велику ріжнородність прозвищ патро- і метронімічних, бачимо старанне розріжнюванє відтінків у формах тих прозвищ, які велять нам догадувати ся за ними ріжниць у віці та ступні свояцтва. Дорослий син, що має вже свою сім'ю, без огляду на те, чи сидить разом з батьком і працює на спільнім господарстві, чи відійшов на своє власне господарство, називаєть ся інакше від недорослих сиріт, що стративши батька чи матір мусять чи то самі порати батьківське господарство, чи то підлягати вітчимови. Він буде Іван Ігнатович, а недорослі діти його брата, також Ігнатовича, вже будуть Ігнатовята.

Що до національності людей оселених на дворищах, то судячи з прозвищ і хресних імен нема майже ніякого сумніву, що величезна більшість їх — Русини. Чи в таких прозвищах,

як Ляховичі, Волошинчата, Турчинята, Угрини і т. и. шукати відгомонів спорадичної кольонізації чужих елементів ще в XIV—XV в., коли засновувалися відомі нам дворища, про се ще може бути суперечка. Пригадаймо, як про се говорить кобзар у Шевченкових „Гайдамаках“: „Та який я Волох! Був у Волощині, тай прозвали Волохом“. Богато таких „чужонародних“ прозвищ могло повстати аналогічним способом, хоча, розуміється, не можна виключати й тої думки, що були тут і факти чужої кольонізації, може хоч би в тій формі, що якийсь зайшлий Лях чи Волошин чи Турчин (звісно, Славянин із турецької держави) пристав до якогось дворища, зжився з сім'єю і з часом заснував власне дворище прозване його іменем. Лише в деяких місцях, де руська людність стикається з польською, над долішнім Сяном, у стар. Замхівським маємо вказівки, що дворищна форма володіння землею давно колись була практикована частиною мазурської людности, чи може краще сказати, що мазурська кольонізація, напливаючи сюди, переймала у Русинів і їх форму володіння землею. Вказівки на се лежать власне лише в прозвищах тих типів, про які тут говоримо, при чім імена хресні наскрізь латинські. Се бачимо майже лише в однім селі Луковій, де сидять на чвертях лану *Lukasz Jurcze*, *Piotr Hancze*, *Janek Jurcze*, *Szczesny Jurcze*; між бартниками являється *Maciek Onucze*, *Zych Jurcze*, *Jan Broczze*, *Jakob Dercze* (Ж. II, 215—217) Виразної згадки про дворища тут нема; натяком на їх існування в давнішій часі можна би вважати хиба ту записку ревізора, що тут люди „*acz rol maia dosuę, a wszakosz winia sobie byę lanów 23*“, знач. село було давне, не осаджене на помірних ґрунтах і розмір ланів був більший від звичайного польського. Як бачимо, сліди не зовсім ясні і не певні; можна би припускати, що ті Луківські люди якимось випадком попереходили на латинство і поприймали польські імена хресні, але й се сумнівне, бо форма, в якій подані ті імена, вказує, що вони говорили між собою по польськи. Може спеціальний дослід з актив і місцевої традиції вияснить би тут дещо більше, — операт ревізії не дає підстави до дальших висновків.

Окидаючи оком загал прозвищ інтересних для нас типів, помічених у ревізії королівщин з р. 1565—66 переконуємося, що майже всі вони належать до другого типу нашого поділу. Прозвищ третього типу з укінченням на *ят*, *ьат* у тій ревізії майже не стрічаємо з виємком хиба одного-двох; я завважив лише Яцка Демчинят у Сторонні, Озиминського ключа (Ж. I,

282), — при нїм сказано, що він сидить на половинї лану. Інтересно, що прозвищ того типу не зазначає ревізія навіть у сяніцькім старостві, коли тимчасом у реєстрі злочинців сяніцького гроду ми стрічаємо їх уже починаючи з 1557 р. (Regestr zloczynców стор. 54). Поступаючи в тїм реєстрі чим раз далї, ми знаходимо чим раз більше прозвищ власне того типу. Так само в опублікованих д. Томашівським актах з р. 1648—49 аж роїть ся від прозвищ того типу особливо на підгірїю коло Калуша, Самбора, Дрогобича, де ще в половинї XVI в. ревізія зовсім не зазначувала їх. Що се значить? Менї здаєть ся, що генетичний звязок прозвищ третього типу з другим типом безсумнівний, та заразом безсумнівний звязок повставаня тих прозвищ із остаточним розкладом дворищної форми володїня землею. В половинї XVI в., коли дворища ще доживали свого віку хоч не в первісній формї, то хоч „подїленї між родиною“, тип людей відірваних від сього гнїзда, але звязаних іще з ним родовою традицією, тип, так сказати, ізгоїв дворища, продукт його розкладу, ще тїлько зароджував ся і в операт ревізії попадав рїдко, в тих виємкових випадках, коли такому „Демченяти“ удало ся таки заснувати собі своє господарство хоч на половинї панського чи королївського лану. Тих, яким се не вдало ся, ігнорувала ревізія, але вони тим частїйше попадали в рїжні реєстри злочинців, поки не появили ся густою хмарою в актах у справї розрухів 1648 року.

Др. Іван Франко.

II.

УВАГИ ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ “БОЙКИ”

REMARKS ON THE ORIGIN OF THE NAME “BOIKO”

УВАГИ ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ “БОЙКИ”

Володимир Охримович помістив у 3-ьому томі журналу “Життя і слово” (Львів 1895, стор. 143—146) статтю “Звідки взялася назва бойки?” В ній він піддержує вивід цієї назви від частинці “бойе!”, що його видвигнув Іван Верхратський, додаючи новий матеріял до значення цієї частинці. Іван Франко став по стороні Верхратського-Охримовича й у тому ж томі “Життя і слова” на стор. 146—149 подає свої міркування з цього приводу¹⁾:

До повищих уваг д. Охримовича дозволю собі додати ще кілька слів, що можуть послужити дальшим матеріялом для перевірки порушених тут питань.

Поперед усього дозволю собі заквестіонувати спостереження, немов би гуцули відносилися до бойків з погордою. Знаючи з особистих мандрівок досить добре Бойківщину, а по трохи також західний окраєць Гуцульщини, т. є власне той, де гуцули стикаються з бойками, можу сказати, що ані у бойків до гуцулів, ані у гуцулів до бойків якоїсь спеціальної погорди я не замітив. Мені здається, що наші вчені піднесли це спостереження трохи необережно. Не між бойками і гуцулами панує взаємна нехоть і відраз; вона властива є жителям Підгір'я і Долів до гірняків зарівно бойків як і гуцулів.

В одному з дальших чисел “Життя і слова” я подам збірку пісень і оповідань про гуцулів, записаних мною на Покутті, а висміваючих найрізніші прикмети гуцулів. На Підгір'ї, а не між гуцулами, повстали й пісні та оповідання сатиричні про бойків, в тім числі й ті, що їх приводить д. Охримович і що звісні вже були зі збірки Головацького (гл. його передмову, Нар. п'єсни 1,717-722). Ці пісні відомі на всім Підгір'ї, а приведена д. Охримовичем під ч. 2 — прямо мандрівна, бо стрічається напр. між краков'яка-

¹⁾ Правопис і мова в цій статті — модернізовані.

ми в такій формі:

Umar Maciek umar i lezy na desce,
Gdyby mu zagrali, podskocył by jesce.

Ця співанка є немов би відгомін широко розповсюдженої по світі, а також і в нас, пісні про живого мерця (гл. про неї Н. Сумцов, Песни о живом мертвеце, Киевская Старина 1894, т. XLIV, стор. 440—458). Пісня ч. 30 тільки удекорована бойком; в Нагуевичах її співають так:

Ой ішов я з Коломиї та й впав у помиї,
Та не дали загинути дівки чорнобриві.:

Очевидно, що крім невинного гумору, ніякої сатири тут нема. Насмішливі пісні й оповідання про бойків наведу в дальших книжках “Життя і слова” в рубриці: “Із уст народа”. Тут додаю ще, що не всі пісні про бойків подиктовані погордою підгірян до тих сусідів; звісна в Устіяновича співанка:

Ой піду я меже гори там де живот бойки,
Там музика дрібно грає, скачут по легойки —
вказує їх, як веселий, танечний народ.

Пісня ж, на яку д. Охримович покликається як на доказ ненависти між гуцулами й бойками, вже на перший погляд виявляється витвором не-гуцульським (автор чи співак звертається до гуцулів у другій особі), але власне підгірським і є їдкою інсинуацією зверненою однаково проти бойків як і проти гуцулів.

Як собі вияснити оту нелюбов між підгіряними і бойками (а також гуцулами, лемками)? Я думаю, що вияснення історичне, немов би ця нелюбов є відгомоном іншого походження бойків, досить проблематичне. Не ходячи далеко за прикладами, вкажу на таку ж нелюбов між польськими “гуралями” і долиняками; на тій нелюбові основана польська популярна людова оперета: “Krakowiacu i górale”. Аналогічних прикладів по всім світі можна найти дуже багато. Мені здається, що найпростіше вияснення лежить в різниці способу життя і ступня цивілізації.

Гірняки у нас, як і деінде, здавна провадили життя більше скотарське ніж рільниче, заховали до наших днів

багато таких архаїзмів у мові, одежі, способі життя; формах сім'ї, звичаях і віруваннях, приладах господарських і т. і., що на долах давно пережилися й попали в забуття. Наведу тут тільки деякі, більше звісні речі, як викручування живого вогню, замилування до бронзових оздоб і прастарі форми металургії у гуцулів, свобідне співжиття родинне і низький ступінь полової моральности у них же, що їм у покуттях головню з'єднало назву "погана Гуцулія". У бойків також є чимало таких культурних пережитків, що разять підгірянину, як напр. курні, чорні та нечепурні хати, в маслі варені сорочки, життя великими сім'ями (за-другами) в спільній хаті, відмінний від підгірського одяг, довге на плечі спадаюче іноді заплітане в коси, або зав'язуване вузлами волосся і т. д. Дуже вірно замітив Тайлор (*Anfänge der Cultur*), що між племенами, а навіть частинами одного племені, котрі різняться між собою ступнем культури, повстає звичайно така нелюбов, при чім плем'я, що поступило далі в культурі, приписує запізненому, темнішому, між іншим також таємну, магічну та чародійську силу. Що наші підгіряне приписують власне таку силу бойкам і гуцулам, базуючись на тому, що в горах задержалося досі далеко більше віри в таку темну силу, ніж на долах, — це діло досить відоме й буде ще більше ствержене матеріялами, котрі ми з часом опублікуємо в "Житті і слові".

Виходило б із того, що нелюбов підгірян до бойків може не мати нічого з назвою "бойки", що згідний відтінок міг перейти з людей на назву, яка первісно могла не мати такого відтінка. А в такому разі гіпотеза Партицького про кельтське походження цієї назви (це ще не значить, що й самих мешканців наших гір) видалась би мені більше правдоподібною, ніж вивід д. Верхрадського. Коли справді є сліди, що кельти-бої були в наших горах, то їх назва могла лишитися в пам'яті люду, хоча самі бої і потонули в хвилях історії. Пізніші поселенці, що засіли цю землю, не називали себе боями, але підгіряне, давніші сусіди боїв називали їх ім'ям своїх же братів-русинів, що засіли в горах. Таким способом вияснилось би те дивне

явище, що підгіряни називають гірняків бойками, а ті й чути не хочуть про цю назву.

Щодо філологічної гіпотези д. Верхратського, то він тільки в 278 ч. “Діла” висловив її докладно, і до тих його виводів я хочу додати пару слів. Д. Верхратський відкидає вивід частці “бое” з бо + і + є, але виводить її з бо + пня займенного е (того самого, що лежить в основі еге + е + е) аналогічно до того, як з бо + а утворилося “боя”, а з ба + а повстало “бая”. Д. Верхратський додає, що частицю “бойе” стрічав також у формі “бойе” в значенню ја, richtig! (бойе, маю ще купити соли!), але форму з одною йотою і з наголосом на о вважає єдино правильною; вона тільки при допомозі т. зв. людової етимології була приведена в зв’язок з бо — і — є, яким на ділі не має нічого спільного.

Цей вивід здається мені однаково бистроумним, як і вірним. Що ж до аналогій приведених д. Верхратським, то частинці “боя” мені не доводилося ніде чути, що ж до частинці “бая”, то її уживають в Нагуєвичах, але тільки як стинці “бая”, то її уживають в Нагаєвичах, але тільки як контракцію з уживаною також “ба-ая”. Частиця “ая” уживається також сама без “ба”, але коли її поставимо в зв’язок з гуцульським “а-йик” (а-як) і з підгірським “а-як-же”, то хто знає, чи не ближчою буде етимологія її з “а-як”. Покійний Огоновський виводив її з а- і -а, а-й-а.

Щодо частинці “бóйе, бóййе, боййе”, то я чув її також в горах (Лолин пов. долинського, Климець пов. стрийського, Урич того ж пов., Смільна пов. самбірського (як і на Підгір’ю). В Нагуєвичах (пов. дрогобицького) уживається форма “бóйе” (найчастіше в звороті): “та бо й бое” — ganz richtig! ja freilich!). Цікаве, що цієї частинці вживають у значній частині Підгір’я (пов. самбірського, дрогобицького, стрийського), а не вживають в значній частині властивої Бойківщини. Нема її в південно-східній-Бойківщині сумежній з гуцулами. О. Небиловець з Перегінська (пограниччя калуського пов.), що живе там уже кільканадцять літ, запевняв мене, що там того слова не чув ніколи! Так само не чув я його в пов. турецьким і на по-

граничі ліського, т. є. власне там, де на думку д. Верхратського мала первісно повстати назва бойків.

Відомо, те, що я або хтось другий не чув цього слова, ще не можна вважати повним доказом; може хтонебудь інший чув його. Та покищо я позволю собі ставити скромний знак запитання щодо географічного розширення частиці “бое”. Цей бік питання може тут бути рішачий, бо коли б показалося, що частиця “бое” вживається не у всіх бойків, а також ще у значної частини підгір'ян і долян, то правдоподібність гіпотези д. Верхратського значно ослабла б.

Не треба, здається, й додавати, що ця головна гіпотеза (походження назви бойко від “бойе”) не є нерозривно зв'язана з другою, додатковою гіпотезою д. Верхратського, що прозивка “бойки” повстала “на межовині, там де стикаються бойки з лемками”. Мені здається, що ця друга гіпотеза д. Верхратського не вдержиться, а то головно тому, що власне такої межовини між бойками і лемками зовсім нема. Зауважив це вже пок. проф. Коперницький, об'їздячи наші гори, що оскільки між бойками і гуцулами видно різкий контраст і в мові, і в одежі, і в способі будування хат, остільки між лемками й бойками такого контрасту нема, так що понад усім горішнім Сяном, від Сянока аж до Дидьови бачимо ненастанні повільні переходи й відтінки від лемків до бойків — і в одежі, і в способі будування хат, і в діалекті. Мені доводилось жити пару разів по кілька неділь в Дидьові (крайній захід турецького пов., тоді ще село це належало до ліського повіту), але ані частиці “бое”, ані якогось особливого переразніювання лемків там я не чув. Подаю ці свої спостереження з усякою резервою; було б пожадане, щоб д. Верхратський не обмежувався на висказанні й дотеперішнім мотивуванні своєї гіпотези, але доповнив те своє мотивування в зазначенім тут напрямі. Кожний мовний матеріал поданий під цим кутом, розширить наше знання рідної мови, поглибить пізнання рідного народа¹⁾.

¹⁾ Дальші матеріали, зібрані в 30-их рр. С. Рабіівною (“Dialekt Woj-

кбw", Sprawozdania P.A.U. 37, Краків 1932, No. 6) М. Скоряком ("Про назву бойки", Літопис Бойківщини, т. I, Самбір, 1931, стор. 6—23) та Яр. Рудницьким ("Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny" Львів 1939, стор. 3—7) потвердили гіпотезу про походження назви "бойко" від "бойє". (Редакція серії).

III.
СЛІДИ РУСИНІВ У СЕМИГОРОДІ
UKRAINIAN VESTIGES IN TRANSYLVANIA

СЛІДИ РУСИНІВ У СЕМИГОРОДІ

З першого тому “Історії України-Руси” М. Грушевського (друге вид. з року 1904, ст. 197-8) знаємо дещо про існування русинів у Семигороді*). Вважаю не зайвим навести тут весь цей невеличкий уступ із книжки шан. професора, бо в ньому маємо в короткім нарисі зібране все відоме досі про значну частину нашого народу, що довгі віки прожив в країні з природи дуже багатій і гарній, як рідко котра в Європі, прожив на досить високім ступні цивілізації й, як здається, вигиб майже безслідно в першій половині XIX в.

“В Семигороді, — читаємо у проф. Грушевського, — вже нема русинів. Вони згинули, можна сказати, на нашій пам’яті, ще на початку минулого століття мали бути їх останки. Слід русинів зістався тут тільки в численних хоро- і топографічних назвах, на цілім просторі Семигорода, у всяких мадяризованих, румунізованих і германізованих назвах, як Oroszi, Oroszfalva, Oroszhegy, Rusesti, Rusielu, Russdorf, Reusdorfel, Rusz, і т. ін. Орографічна і топографічна номенклятура Семигорода взагалі зраджує колишню слов’янську колонізацію осілу і культурну від початку. На це вказує факт, що експлоатація соляних і рудних багатств семигородських гір іде від слов’янських осадників: **окно, баня** — слов’янські назви для соляних і рудних ям, солянок — ці слова в мадяризованих і румунізованих назвах повторяються дуже часто. В документах ці слов’янські елементи виступають, відколи починається для Семигорода документальна історія — в XII в., а численні “руські назви” на території Семигорода виразно вказують,

*) В цій студії І. Франка й цитатах із М. Грушевського зберігаємо авторову термінологію “русин”, “руський” у значенні “українець”, “український”. *Редакція.*

що той слов'янський елемент у певній частині був руським. Документальні сліди руського імени маємо від XIII в., пр. гора *Ruscia* в грамоті 1228 р., місто *Forum Ruthenorum* засноване на початку XIII в., а тепер показується, що *Bissen* актів XIII в. теж можуть означати русинів. Ще в XV віці було тут чимало русинів, як бачимо із згадки папської булли з 1446, в якій читаємо: “*Quod in regno Ungariae illiusque confinibus et Transsylvanis partibus nonnulli Rutheni nuncupati gens quidem satis populosa et grandis numero existant*”. (Цитовано у Катона: *Historia critica Hungariae ducum XIII*, р. 1497)”.

В просторій ноті ч. 38, доданий до цього уступу на ст. 520—1 “Історії” проф. Грушевського подано досить багату літературу цієї теми, починаючи брошурою Вольфа “*De vestigiis Ruthenorum in Transilvania*”, виданою 1802 р., в якій автор описав останки русинів у селах *Reussdorfflein*, Великий і Малий Чергед і Бонград. Вольф начислив 130 родин, але його рецензент із р. 1807 підніс це число до 200. Із новіших праць найважливі Реслера “*Rumänische Studien*” 1871, Кочубінського і Піча “*Die dacischen Slaven*”, які оперли згадку про руську колонізацію Семигорода на фактах”. Мабуть ці факти занадто малочисленні і допускають різне толкування, коли на думку проф. Грушевського “справа ще не порішена остаточно”. Отим то вважаю не зайвим подати тут декілька фактів і спостережень із трьох публікацій, із яких одна — місцева, семигородська, друга віденська, а третя з р. 1595 на стільки бібліографічна рідкість, що хоч автор твору, поміщеного там на першій місці і в титулі, без сумніву поляк, книжка не названа в польській бібліографії Естрайхера, який знає одначе цього автора, Броневського, і наводить одну його німецьку публікацію.

Перша з тих публікацій, невисказаних, як мені здається, дотеперішніми дослідниками питання про русинів у Семигороді, має наголовок: “*Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. Aus Schriftlichen Quellen des zwölften bis sechzehnten Jahrhunderts, gesammelt, von Friedrich Müller, Gymnasialdirector in Schaessburg. Herausgegeben vom Verein für Siebenb. Landeskunde. Hermannstadt 1864*”, 8°, ст. XXXII †

236. Оpubліковано в ній 122 пам'ятки, із яких найбільша часть — реєстри місцевостей та осіб, значна часть виписок із цехових книжок різних ремесел, метрик і реєстрів різних шкіл та бурс, є дещо судових актів, купецьких кореспонденцій, а тільки найменша часть і то найпізніших має літературне значення (уривки, толкування і пояснення недільних евангелій, писані коло р. 1536 і молитва про бджоли, писана коло р. 1570). Все це пам'ятки писаної місцевої німецької мови, вибрані із старих писань або з друкованих книжок з метою переважно лінгвістичною і без спеціальної уваги на їх культурно-історичне значення. Легко зрозуміти, що з багатих реєстрів імен і назв, які мав під руками редактор книжки, він вибирав тільки те, що вважав за важливе для своїх лінгвістичних інтересів, а поминав усе чи то слов'янське, чи мадярське, чи румунське. Коли однак не зважаючи на це книжка має досить інтересного матеріалу для нашого питання, то це можна вважати доказом елементарної ендосмози руських елементів німецьким, яких новочасний дослідник не здужав уже розпізнати і вилучити. І так уже в першій збірці, ст. 1—7, що містить назви місцевостей, країв, народів, осіб, рік, гір і т. ін. до кінця XIII в. стрічаємо кілька разів назву **Шибин** (Scybin, Zibin) обоє під р. 1201, Sibin під р. 1211, Cibirin під р. 1212, Zebin під р. 1223 (усе в збірці "Siebenbürgisches Urkundenbuch von Teutsch und Firnhaber". Wien 1857). Шибин очевидно слов'янська назва, від пня шиб, що заховався досі в чистій формі в польськiм слові *szub* у значенні правильно викопаної ями з гірничою метою. В руській мові цей пень заховався в назві озера **Шибене**; можливо, що також у словах шибениця, шибнути і в польськiм *szubować* у значенні літати. Назва нашого гуцульського озера заховалася дуже докладно також у Семигороді в назві місцевості, може також гірського озера *Scybunum*, згадана під р. 1310. Там же згаданий також під рр. 1119—96 *Cibiniensis praepositus*. Мабуть осередком первісно руської людності було місто *Cibinium*, якого назва ще в першій половині XVI віку держиться обік німецької назви Германштат. Взагалі маємо підставу припускати, що людність відома

в тім часі під назвою Сісупі, це були русини. Автор цитований далі, докладно відрізняє їх від мадяр і від волохів і від панонців, не говорячи вже про німців.

Під р. 1206 згадано *Chrarpundorf*, де **Хралун** — очевидно руське слово, *der Schnarcher*. Під р. 1285 маємо знов *Krapundorf*. На першій стороні згаданого під р. 1211 *Borza aqua*, ріка **Борза**, і там же *Borza terra*, очевидно поріччя тієї ріки, а під р. 1218 стрічаємо *Burza*, під р. 1222 *Bursza*, під р. 1223 *Boza*, під р. 1225 *Borze*, під р. 1231 *Bortze*, під р. 1232 *Borcze*. Пор. борзії комони “Слова о полку Ігоревѣ” і галицько-руське борзо в значенні скоро.

Під р. 1207 у тій самій віденській збірці документів стрічаємо місцевість *Karako*. Під р. 1289 вона зветься вже *Kogokou*, під р. 1322 *Сгассов*. Чи маємо тут назву утворену від мітичної слов'янської постаті *Kraka* чи від слів *крок* або *кровка*, все таки в формі *Kogokou* маємо приклад характерного українського повноголосу.

Під р. 1219 у тій самій збірці документів стрічаємо *Bundrow locus*. В скобці біля цієї назви зазначено редактором може варіант того самого документу *Dumbro* і додано, що так називалася також ріка **Думбро**, це очевидно руське дуброва з характерною для панонського наріччя носівкою на у. Далі побачимо, що панонці жили в Семигороді ще в першій половині XVI віку.

Під р. 1222 стрічаємо *Clus*, а обік того в скобках *Kolos-Monostor*. Коли *Clus* і *Kolos* (воно жие досі в назві *Kolosvar*) для нас досі загадкове, то долучене до нього *Monostor*, це очевидно **Монастир**, і то в безперечно руській і церковно-слов'янській формі. Коли ж пригадаємо, що назва міста *Kolosvar* відповідає німецькій *Klausenburg*, то для нас не буде ніякого сумніву, що *clus* значить стільки, що латинське *clausa*, заперта келія, помешкання монаха. Під р. 1225 згадано вже виразніше *Clausiense monasterium*, під р. 1232 коротко *Clusa*, а під р. 1245 *Culus*. В р. 1275 на тім місці стоїть уже *Kulusvar*.

Під р. 1233 стрічаємо у перше назву *Bistritz*. Це очевидно назва ріки **Бистриці**, але також назва положеного над тою рікою міста, якого опис із кінця XVI в. подам далі. Під

р. 1264 стрічаємо цю назву в формах *Bistriche* і *Byztrice*. Під р. 1290 цитований *Urkundenbuch* подає назви *Byzturche*, *Byztwerche*, під р. 1309 бачимо знов *Bistrice*.

Від р. 1265 названо ще вірно місцевість *Wolkow*; трохи вчасніше в р. 1251 її назва записана *Walko*, в р. 1252 *Volku*, в р. 1275 *Volko*. Маємо тут без сумніву назву **Вовків**, тотожну з назвою села, положеного недалеко Львова, в безпосереднім сусідстві Зубрі. Згадана під р. 1268 місцевість *Rodna* нагадує нам українську **Родню**, але може також нагадувати наше Рудно від руди, або бути формою слова рідний. Ця місцевість у тій самій формі згадана ще раз під р. 1310; чи має що спільного з нею згадана під р. 1312 місцевість *Rodnold* або *Radnoth*, не беруся рішати.

Під р. 1315 згадується ця місцевість *Mosna* — руське слово **Мошна**, здрібніле мошонка. Та сама місцевість згадується під р. 1317 у попсованій формі *Noszna*. Місто Мошна відоме також в Україні. Під р. 1359 згадано ту саму місцевість під назвою *Mushna*. Під р. 1318 згадано місцевість *Zalatna*, яка 1336 і 1361 р. стрічається у формі *Zalathna* з додатком “*in medio Saxonum Cibiensium adiacens*”. Очевидно маємо тут церковно-слов'янське **Златна**.

Того ж самого р. 1318 згадана також місцевість *Olchīna*, що треба читати по нашому **Ольшина**. Ця місцевість стрічається 1361 р. вже в попсованій формі *Oltzna sedes*, а в топографії з першої половини XVI віку бачимо її центром саксонської околиці, до якої належить 12 сіл (*Olczna sedes, pagos habet duodecim*). Нотую ще під р. 1349 назву самої місцевости в формі *Alczina*. Що згадану під р. 1332 місцевість *Bwzd* треба читати **Будз** і бачити в ній назву від свіжо витисненого очевидно сира, це видається мені досить правдоподібним. Так само не беруся рішати, чи згадану під р. 1324 назву *Sytne*, яка під р. 1343 виглядає *Zytne* не треба читати **Житне**. Безпосередньо руське походження вказує під р. 1309 місцевість *Rosz*, а також згадана під р. 1330 місцевість *Ruzmark*, яка ще вчасніше під р. 1330 згадується в формі *Ruhcmark*; ще раз стрічаємо цю назву — під р. 1349 у формі *Ruzmargc*, а під р. 1377 *Reiszmarkt*.

Слов'янське походження має очевидно також назва

місцевости Wrbow, згадана під р. 1291, хоча форма з півголосним р вказує радше на чесько-панонське, ніж на руське походження.

Не зайвим буде зазначити, що й назва другого обік Германштату головного міста в Семигороді, Кронштату, первісно звучить Korona. Не зважаючи на латинське походження цієї назви, вона все таки супроти німецького Krone має без сумніву слов'янський, не спеціально руський повноголос. Треба зазначити, що назва Korona для цього міста появляється пізніше від первісної назви Brasum, пізнішої Brassovia під р. 1331, а в формі Corona під р. 1336, 1355 і пізніше.

В другій половині XIV. віку стрічаємо пару разів місцевість **Богач**, і то під р. 1359 у формі Bogacs, під р. 1366 у формі Bagach.

В першій половині XIV. віку стрічаємо кілька разів назву місцевости, що з часом зробилася також одним із головних міст Семигорода. Під р. 1315 вона являється в формі Medgyes, під р. 1318 Medyes, а під р. 1402 знаходимо форму, здається ближчу до первісної руської назви Medwisch, що відповідає руському **Медвіж**, т. зн. медвежий город. Порів. назву галицько-русського села Медвежа.

Оцим на мою думку вичерпано топографічний матеріал із XII — до початку XIV. віків, який дає нам книжка Ф. Міллера. Поміщені в ній реєстри особових імен і прізвищ дають значно менше матеріалу, та все таки й тут знайдеться дещо непозбавлене інтересу. Слов'янське походження нагадують такі прізвища, як Petrus Smerstozil або Smerstoczil згаданий у метриці германштатської парафіяльної церкви перед р. 1400, якого назва нагадує радше руське **Смертожил** або Смертьточив, ніж яке будь німецьке слово. Так само згаданий у тій же метриці Petrus Czopp нагадує радше руське слово чіп, у старій формі чоп, ніж якенебудь німецьке слово. Згаданий під р. 1367 у реєстрі германштатських кожум'як Jacobus Hentmannisse найприродніше відповідає руському гетьманище з панонською носівкою. А вже без сумніву руськими назвами треба вважати такі, як згаданий під р. 1372 Nicolas Baran та згадані

під рр. 1412—13 Andreas dictus Rymer і Petrus Ywan. Під р. 1465 поміщено коротенький реєстр осіб, описаний германштатським бурмістром, що називається Nikolaus Rwsse — безсумнівний слід його руського походження, хоч його визначне становище в німецькому місті свідчить про те, що він зачисляв себе до німців. Без сумніву руську форму має назва Vgrinus (Угрин), згадана під р. 1291. Можна бачити русина під назвою Georgius Leynczyk, згаданою під р. 1389, пор. руську назву **Лейчак**, як називався руський посол до віденської державної Ради з р. 1848. Так само назва Petrus Sculak, згадана під тим самим роком, може значити руське слово шуляк, пор. шуліка (Sperber), шульок (Kolben у рослин). Не менше правдоподібно треба бачити русина під назвою Paulus dictus Chlisth, пор. українське хлист, хлистати. Треба додати, що в документах із р. 1219—1223 кілька разів згадується Vgrinus Colocensis archiepiscopus.

Варто зазначити руське походження таких титуляртур для означення суспільного становища, як Vayvoda (воевода), Bladicz oder Bischof (владика), udvarniki (посідачі хліборобських дворів) pristaldus (пристав). Цікава з багатьох поглядів грамота короля Андрія II з р. 1219, а власне письмо до Йоана архієпископа стригонського (Strigoniensi), в якому король жалується на те, що многи nobilium regni, satellites Satanae расем pertubantes Hungaros hostiliter affligunt. (ор. cit. ст. 13). Це доказ на те, що згадана тут шляхта була місцевого не мадярського походження і ще в початку XIII в. ворожо ставилася до зайшлих мадяр. Тим самим письмом король надає канонікам землю Вінч cum udiarunicis nostris et eorum, haeredibus in perpetuum possidendam. Тих удварників вичислено 26, між ними стрічаємо прізвище Suzma (Кузьма). Воевода Leuke (може Левко?) може ввести каноніків у посідання цієї маєтності. Під р. 1223 згадана terra Borotnik, пор. назву галицького села **Бортники**, а під р. 1228 Csuzberez — **Чужбереж**. Під р. 1219 згадано обік locus Bundrow (Домбро, дуброва) також locus Paztuh — пастух. Декілька географічних назв має закінчення rotac або ratas, пор. наше потік, прим. Egwerrotas (ст. 24).

На цьому обмежую свої уваги до матеріялу поміщеного в збірці Ф. Міллера, не маючи претензії вичерпати з неї всього цікавого, з культурно-історичного погляду. Зверну увагу особливо на лист Самійла, семигородського єпископа, з Константинополя, очевидно родовитого семигородця, може навіть русина, який 6. серпня 1453 р. обертається іменем своїм і ще одного “владики або єпископа” (*Bladicz oder Bischoff*) до германштатської міської ради, німецькою мовою з поздоровленням і досить просторим оповіданням про здобуття Константинополя турками (ст. 62—5). Лишаючи це оповідання для пізнішої публікації, подаю тут у перекладі першу точку статута кронштатських кушнірів із р. 1528, в яким сказано: “Перш усього постановляємо, щоб нікого чужого не допускати до цеху, хто не має письменного посвідчення, що він здібний до праці і не ошуканець (*validus et non spurcus*) і кожний, хто вступає до цеху, має дати чотори золоті угорські і два камені (*talenta*) воску”.

Мавши нагоду на короткий час використати згадану вище книжку “*Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*”, що творить XV том другого відділу “*Fontes rerum Austriacarum*” (вид. у Відні 1857 р.), подаю з неї інтересний історичний епізод із панування короля Андрія II, який підписувався також королем *Galliciae Lodomeriaeque*. Цей король в р. 1211 надав монахам хрестоносцям із шпиталю св. Марії в Єрусалимі, німецької народности маєтність “*terram Borza nomine ultra sylvas versus Cumanos, licet desertam et inhabitatam*”. Король надає їм цю землю “*pacifice inhabitandam et in perpetuum libere possidendam*” для розширення границь держави. Він дозволяє їм із золота й срібла, яке знаходиться в тім краю, часть (не означену ближче) давати до королівського скарбу, а решту лишати собі. Дозволяє їм вільні торги й доходи з торгів, дозволяє їм будувати деревляні замки і деревляні городи для оборони від куманів. Жаден воевода не має над ними власти, крім короля. Вони самі вибирають собі суддю, а король від себе додає: “*Nos vero praemissos cruciferos in possessionem supra dicta terra Borza per pristaldum (пристав) nostrum Jura no-*

mine iussimus introduci". Він має обіймати цю землю відповідно до границь, означених воеводою Михайлом і детально описаних у документі. Між тими границями названо ріки Alt (пор. укр. Альта) і **Борзу** (ст. 8—9).

Німецькі хрестоносці, що стояли під спеціальною протекцією римської курії і мали від неї признану незалежність від усіх духовних властей Семигорода та Угорщини, поспішили зайняти надану їм королям посілість. В р. 1212 король потверджує зверхність брата Теодорика, якого вибрали собі самі монахи, і застерігає, що вони повинні з нової срібної монети вибиваної з місцевого срібла, віддавати до королівської каси стільки, "quod sufficiat populo ibi conversanti", упоминає їх, "ne populus ibi habitans ab eis in aliquo gravetur" — отже видно, що земля зовсім не була пуста, але досить густо залюднена, — і пригадує їм, що вони як вояки й монахи супроти ненастанних нападів куманів кожного дня повинні бути готові на смерть в обороні краю (ст. 10—11).

Семигородська єпархія, певно не без впливу римської курії, зразу поставила себе досить прихильно до німецьких монахів-хрестоносців. В р. 1213 семигородський єпископ Вільгельм признаючи, що вони свою землю "a quotidianis paganorum incursibus defendunt, se omnibus periculis subicientes", надає їм право побирання десятини від усіх мешканців з виїмком тих маляр або сікулів, які б часом оселилися в тім краю (ст. 11).

Це надання на просьбу монахів потвердив папа Григорій у Римі письмом із 19. квітня 1218 р. Чому так пізно, не можемо сказати. Очевидно досі хрестоносці сиділи на своїй землі зовсім безпечно і ніхто не чіпав їх. Здається, що відносини їх до короля протягом цих десятиох літ були хоч може не зовсім добрі, та все таки зносні, коли король у р. 1222 потверджує їх знов у їх посілості на Борзі, та вважає потрібним докладніше означити їх повинності, Він постановляє, що з золота й срібла, здобуваного в їх посілості мають давати половину до королівського скарбу, а для оборони проти куманів мають будувати кам'яні замки та городи. Король надає їм нову посілість, у яку

вировадив їх “Pristaldus noster Fataletus”; між границями тої посілоти названо “terminos Brodnicorum”. Надто монахи одержали від короля право на ріках Альті та Мароші держати по 6 кораблів для перевозу соли, яку одержували задармо з королівських копалень, “quae Asana” (Окна) vocantur”). Це надання потвердив папа Григорій письмом із 19 грудня 1222 р. згадуючи при тім, що монахи за Сніговими горами відбудували на ново замок, названий Cuteburc для оборони від куманів (ст. 19—21).

В р. 1223 зайшла невеличка зміна в організації монахів. Вони одержали право вибирати з-поміж себе архіпресвитера або декана, якого за порученням ягерського єпископа мав затвердити папа. Першим таким деканом був брат Герман (ст. 21—22). В р. 1223 відносини між монахами хрестоносцями і семигородською єпархією починають псуватися. В листі до семигородського єпископа з 12 грудня 1223 р. папа Гонорій дорікає йому, що присвоює собі безправно судівництво над німецькими хрестоносцями в Борзі, кличе їх священників та кліриків на свій синод і силує монахів та їх світських підданих до плачення десяти і інших данин. Рівночасно папа поручає остригомському архієпископові в разі непослуху семигородського єпископа уневажнювати його присуди (ст. 22—23).

Рівночасно почали псуватися також відносини між хрестоносцями і королем. В р. 1224 монахи жалуються королеві на свою бідність, через яку не могли досі зложити йому довжних повинностей (*nullum majestati regiae servitium poterant impetrari*). Король знов розширює їх посілість, визначає їм річно 500 марок сріблом данини для королівського скарбу і обов'язком удержувати трьох поборців і 500 королівських вояків у часі збирання данини. Коли б в часі війни король сам ішов у похід, монахи мають поставити від себе 100 вояків, а коли шле когось іншого в похід за границю, то лиш 50. Надто надає їм право вживання ліса *Blacorum et Bissenorum* спільно з тими ж волохами й печенігами, далі право побирати по старому звичаю від дня св. Юрія, св. Стефана й св. Мартина по 8 день суровицю (соляну воду) без оплати. Побирати лісовий

матеріал із королівських лісів можуть свobodно багаті й бідні (ст. 29—30).

Але вже 1225 р. прийшло до катастрофи. В початку червня папа одержав від монахів на Борзі зажалення на короля та його погрози й повідомлення, що вони вагаються, чи не покинути їм цей край. Тексту цього зажалення нема, є тільки лист папи до монахів із 10 червня, в яким він згадує про їх жалобу та поручає їм не піддаватися ніяким погрозам і не покидати краю без дозволу папи та їх магістра, обіцяючи притім заспокоїти короля (ст. 31).

Зараз 12. червня папа повідомляє про цю пригоду свого легата в Буді, посилаючи йому копію зажалення монахів (ст. 32). Рівночасно шле до короля просторий лист, із якого довідуємося докладніше про те, що сталося в першій половині 1225 р. Папа пише між іншим: "*Frequenter ipsorum fratrum recepimus querimonias, quod ipsos super terra eadem inquietas et frequenter tibi super hoc direximus scripta nostra*". Очевидно непорозуміння між королем і хрестоносцями тяглися вже довший час, тільки писані свідоцтва про них не заховалися.

Далі оповідає папа, що недавно одержав від монахів відомість, буцім то король з великою юрбою кінних наїхав землю братчиків, обтяжив їх великими поборами вартости 1000 марок і значно спустошив саму землю. Надто він зайняв замок, вибудований монахами за Сніжними горами, викинув із нього братську залого, при чім деяких братчиків і їх людей королівські вояки повбивали, інших поранили, а деяких ув'язнили. Просьби братів, щоб король дав їм сатисфакцію і випустив ув'язнених, він не услухав, але жалувався папі, що вдираються на землю не даровану їм королем. Монахи заперечили цьому, а тоді король, як твердить папа, зажадав від них, аби вступилися з дарованої їм землі, і додав тяжкі погрози (ст. 33).

Папа ужив усяких способів, аби вплинути на поступовання короля. Одним із найстрашніших способів, якого в тих і в інших часах залюбки вживали церковні ерархи, були внесення незгоди й роздору в королівську сім'ю. Зараз 18. червня папа обертається з листом до королевича

Белі, сина короля Андрія, упоминаючи його, щоб в тій частині краю, що підлягає його зверхності з волі батька, не допускався таких надужитъ, за які грозить церковна кара (ст. 35).

Король жалувався папі через нунція на те, що хоч дав хрестоносцям землю й значні привілеї, але вони незадоволені цим агмата тапи забрали далеко більше й загрозили королеві, що радше згинуть усі в бою, ніж звернуть забране. Незадоволені тим, що не сповняють обов'язків, вложених на них королем, вони переловлюють його підданих та обтяжують їх не належними їм зовсім тягарями та вимушеннями і загалом самі зробилися тяжким тягарем краю (*homines eius capiunt, indebitis eos exactionibus aggravantes et aliis ipsi modis innumeris iniuriosi existentes plurimum et molesti*). Між іншим вони не додержали також умови щодо плачення грошей до королівського скарбу. Король висловляє своє обурення на їх поступування терпкими словами: "*Sunt tanquam ignis in sinu mus in pera et serpens in granis*". (Вони як огонь у пазусі, миш у місі і гадюка в траві, ст. 36).

Папа листом із 1. вересня поручив двом угорським єпископам розслідувати це діло. Чи вони піднялися цієї місії, невідомо. З листу папи до короля з 27. жовтня довідуємося, що король таки викинув хрестоносців із свого краю, і папа впоминає його покликати їх назад і вернути їм землю над Борзою (ст. 37—38). Король очевидно не послухав його, бо з листу папи до короля з дня 17. лютого 1228 довідуємося, що хрестоносці зимою вернулися до Риму. Папа знов упоминає короля, щоб покликав їх на їх давнє місце, того самого дня пише також до королевої і до вешпрімського єпископа листи, щоб вплинули на короля в тій справі. Та король очевидно мав досить причин і досить сили волі, устоятися при своїм рішенню.

Тим часом умер папа Гонорій, а його наступник Григорій ще й 1231 р. не покидає справи хрестоносців. У своїм листі до короля Андрія з 30. квітня 1231 р. він пригадує королеві, що хрестоносці за свого побуту на Борзі не тільки заселили й управили цю землю, але надто збудували укрі-

плений замок для оборони краю, а коли проти них виступили кумани, з великою силою вони розбили їх і многих із них навернули на християнство. Не зважаючи на те, король напав на даровану їм землю, вигнав їх із неї та не послухав пізніших упімнень папи Гонорія й не хотів навіть прийняти магістра хрестоносців Германа, щоб вислухати його оправдання (ст. 46—48).

Ще в жовтні 1234 р. папа Григорій у листі до патріярха аквілейського грозить угорському королеві інтердиктом або екскомунікою, коли не покличе назад хрестоносців (ст. 58). Ця погроза правдоподібно не була сповнена, бо Андрій умер при кінці 1234 р. Від р. 1235 йдуть документи з підписом короля Белі, і того ж року папа Григорій адресує один лист *venerabili fratri episcopo Cumanorum* (ст. 60).

**

Перейду тепер до другої книжки, що в доповненні до зібраного вище документального матеріалу дасть нам живіший образ семигородського краю і взаємини його народностей у другій половині XVI віку.

Перейду тепер до другої книжки, згаданої вже бібліографічної рідкості. Вона має титул досить просторий, що звичаєм тих часів, коли була друкована, подає досить докладний огляд змісту: "*Martini Broniovii de Biezdfedea bis in Tartariam nomine Stephani primi, Poloniae regis legati Tartariae descripto, antehac in lucem nunquam edita, cum tabula geographica eiusdem Chersonesus Tauricae. Item Transsylvaniae ac Moldaviae, aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio Georgii a Reichersdorff, Transylvani, cum tabulis geographicis tam Moldaviae, quam Transsylvaniae. Praeterea Georgii Weneri de admirandis Hungariae aquis hypponemation, addita tabella lacus mirabilis ad Cirknitz. Coloniae Agrippinae, in officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Milii. Anno MDXCV. Cum gratia et privilegio S. Caesariae Maiestatis*". Книжка формату малого folio обіймає на початку 6 нумерованих карток, із яких перша містить вище поданий титул із символічним рисунком, де в сьайві міститься ім'я Ісуса в відомій

цифрі JHS із написом довкола: *Nomen Domini turris fortissima*". Друга й третя картка містить присвяту Мартина Броньовського королю Стефану Баторію, датовану "in Tassarlagano pago Tartarico" д. 1. січня 1579 р. На картках 3 і 4 міститься поазбучно впорядкований показник змісту цілої книжки, а на картках 5 і 6 на двох середніх сторонах мапа Татарії й Криму зі значною частиною південної України. За цим іде опис Татарії, написаний Броневським на ст. 1—24. Далі на двох нумерованих картках на їх середніх сторонах міститься мапа Семигорода, а на сторонах 25—26 присвята королеві Фердинандові, написана Георгієм Райхерсдорфером, на ст. 27—28 лист того ж автора до королівського канцлера, єпископа Николая Олята, датований *Viennae Pannoniae* д. останнього квітня р. 1550, далі на ст. 29—30 *Elegia ad lectorem S. Reychersdorfferi*, а далі на ст. 31—43 його *Chorographia Transsylvaniae*, на ст. 44—45 його ж *Exhortatio ad Sacram Regiam Maiestatem*, далі на ст. 46 присвята опису Молдавії королеві Фердинандові, на ст. 47 коротка промова *Ad lectorem*, на ст. 48 вірш *Moldaviae descripto* й дві епіграми *Yonis Alexandri Brassiani* й на нумерованих двох картках на внутрішніх сторонах мапа Молдавії, а потім на ст. 48—53 опис цього краю. На ст. 54 знов покладена коротка латинська вірша *Ad lectorem*, далі на ст. 55—57 віршована латинська дедикація Георгія Вернера твору *De admirandis Hungariae aquis* баронові Зигмунтові Гербершайнові, а на ст. 58 вірш Йоана Людовіка Брассікана до Георгія Вернера. На ст. 59—60 міститься лист Герберштайна до Вернера, а на ст. 61—75 Вернерів опис *De admirandis Hungariae aquis*.

На дальших двох нумерованих картках міститься детальна мапа Циркніцького озера. Як бачимо, зміст книжки досить різnorodний, у яким звичаєм того часу наукові трактати не обходилися без поетичних прикрас. Не вдаючися в розбір змісту цієї книги, зазначу тільки, що Мартин Броневські два рази як легат короля Стефана Баторія їздив до кримського хана й мав нагоду досить докладно оглянути всі важніші місцевості Криму. Щодо другого автора, Георгія Райхерсдорфера довідуємося з його ли-

сту до єпископа Николая Оляга, що він з поручення короля Фердинанда двічі їздив у посольстві до молдавського воеводи і з нагоди того посольства вже перед тим вручив королеві короткий опис Молдавії. в елегії до читача на ст. 29 оповідається це ось якими віршами:

At ne multa diu narrando tempora perdam, o
Offici referam munera pauca mei.
Regia legati perfunctus numere iussa
Bis per Moldaviae barbara regna tuli.
Perque Getas vexi patriae mandata Dacosque,
Qui modo de sylvae nomine nomen habent.
Intimaque Eoi lustravi littora ponti,
Unde vehit roseo Phoebus ab axe diem.

В короткій промові до читача на ст. 47 він знов ось якими словами оповідає про свій кількарізний побут в Молдавії: “Минулих літ маючи різnorodні й прикрі поручення від Його Королівської Милости до молдавської держави я відбував туди посольства й оглянув досить пильно всю ту країну аж до останніх її границь її окраїн і пізнав, наскільки позволяла моя здібність і трудності та обставини, положення та оточення цього краю, який положив собі тут описати географічним способом у короткім нарисі”.

**

Цитована вище публікація Ф. Міллера “Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen” дає нам можливість трохи ближче вглянути в життя й відносини цього письменника. На ст. 17—1 цієї публікації міститься його лист до міської ради Кронштату, в якому він згадується за кривду двох горожан, що була сполучена також із його власною кривдою, і підписується Secretarius und Orator etc., що позволяє догадуватися, що вже в тім часі (лист датований у неділю перед святом трьох королів р. 1529) він займав досить визначне і впливове місце в своїй рідній громаді Кронштату.

Свою хорографію Семигорода автор розпочинає історичним оповіданням про початки римської провінції

Дакії, про побіду Траяна над Декебалем, будову кам'яного моста на Дунаю, який Траян збудував для влекнення собі доступу до задунайської Дакії, а його наступник Адріян велів розібрати аж до поверхні води зі страху перед улешненням варварам доступу до римських провінцій на південь від Дунаю. Далі йде характеристика чотирьох головних народностей, що в першій половині XVI. віку замешкували Семигород. Це посеред усього саксонці, потім народність звана Сікулі, далі мадяри (Hungari) і волохи (Valachi). Подаю тут те, що на ст. 33 говорить про цікулів. "Цікулія, кут Дакії, сумежний з молдавською землею, а мешканці того краю звуться цікулями. Говорять, що вони походять від скитів. Вони живуть на основі своїх законів і обичаїв, а свої уряди розділяють жеребом. Ніхто між ними не вважається нешляхетним, навіть коли власноручно оре або займається пасенням череди. Проте це народ загартований і жорстокий (*durum et asperum*), немов уроджений для війни, який, як здається, мовою, обичаями й одягом не багато різниться від мадьяр". Далі йде досить неясне речення, яке тут подаю дослівно: "Hi sunt Hunnorum antiquissimi, quos Ciculos appellare malunt quidam, quod e Scytis originem trahunt". Видно, що дехто з необізнаних ближче зачисляв цікулів до мадьяр, а інші воліли бачити в них потомків скитів, т. зн. русинів.

"Цікулі живуть розділені на сім околиць, які самі називають оселями (*sedes*), яких назви ось які: Sepsî, Orboi, Kysdi, Czijk, Gyrgio, Marcus Zeek, Aranyas Zeek, так названі мадярською мовою, найвизначніші між іншими цікульськими містами. Czijk місто з північного боку, а Kysdi на ліво, положене у самих стіп Карпат. З ним сусідує Gyrgio на захід під тими ж стопами Карпат, земля гориста і мало управна (*aspera*) в крайнім північному куті Семигорода. До Gyrgio притикає Marcus Zeek на південь унутрі семигородської провінції, над долішнім бігом ріки Марош.*) Головним містом цієї околиці є Zeckelwasserhel, по-саксонськи Neumarkt (Новий Торг), місто дуже просторе, де часто відбуваються многолюдні сходини цікулів. Мадьяри й шляхта в тих околицях подекуди змішані з саксонами, збли-

жаються потрохи до цікулів мовою, одягом та уруженням. Ці три народності (німці, цікули й мадяри) злученими силами і військом підготованим для воєнної акції, як загально приймається, доставляють 90,000 або й більше озброєних. І не тайна те, що ця країна протягом там многих століть зазнала дуже багато ворожих нападів, але не було такого часу, в яким би вороги не мусіли ухилити з неї з великою своєю стратою”.

“Жиють у тім краю також волохи, але в розсипці і без певних постійних осідків. Вони, як свідчить їх язик, походять від італійців і свою провінцію (Молдавію) називають Флякцією, від якогось Флякса римлянина, що припровадив сюди значну колонію для оборони Мезії від Даків”.

Далі автор описує головні міста Семигорода, починаючи від **Вараждина**, в якому згадує єпископа Георгія, що був zarazом скарбником семигородського королівства; там же містилася мармурова гробниця угорського короля Владислава. В околиці міста **Колошвару** (Klausenburg) згадує багаті копальні соли, що доставляли її головню для угорської столиці Буди. Головним містом Семигорода автор називає **Шибин** (Sibinium, по-німецьки Hermannstat), “*quae civitas huius regni metropolis est et munitissima, aurique et argenti, rerumque omnium longe abundantissima*” (ст. 35). Автор оповідає про семилітню геройську самооборону Шибина в часі безкоролів'я по смерті короля Владислава, коли то мешканці цього міста власними силами й коштами не тільки самі остоялися проти різних ворогів, але піддержали також ще інші міста, щоб не підпасти під чужу залежність.

Довкола Шибина міститься сім околиць саксонських, між якими стрічаємо Reussmarkt (**Руський Торг**) з десятима селами і Olczna (**Ольшина**) з 12 селами. Церковна організація Семигорода складалася з 8 парафіяльних капітул, між якими бачимо капітулу в **Бистриці** з 23 парафіями, ка-

*) Ані одної з цих назв я не можу пояснити при допомозі мадярського словника; в усякім разі вони ані слов'янські ані румунські.

пітулу в Короні з 30 королівськими парафіями і 2 капітули в Шибині, з яких до одної належить 23, а до другої 22 парафії. Недалеко Шибина міститься давня копальня соли в місточку **Вижагна** (від слов'янського *выжгати*), яке саксонці прозвали *Salzburg* (ст. 36). **Корона**, по-мадярськи Брашов, а по-німецьки *Kronstat*, славна ярмарками, на які приїздять турки. До неї належать три передмістя, з яких одно заселяють болгари, друге мадяри, а третє саксонські рільники. В тім місті недавно повстала бібліотека, найбагатша на всю угорську державу після розсіпки славної бібліотеки короля Матвія Корвіна в Буді. В досить неясних висловах автор згадує про грецьку назву міста *Stephanopolis*, напів варварську *Cronopolis*, мадярську *Brassovia*, панонську *Burcza*, яку "*nostri autem Burciam volant vel ab amne cognomine, qui id loci interluit, vel a radice, quasi dicas nostrate lingua Wurczia*". В околиці живуть німці всуміш із цікулями, але до міста не приймають нікого крім німця (ст. 38).

Чотири милі від Корони лежить кріпость **Фогараш**; із неї в р. 1541 підступом упроваджено семигородського воеводу Стефана Майлята, якого турки за справою молдавського воеводи Петра завезли до Костянтинополя і там держать досі в тяжкій в'язниці.

Подано далі опис **Бистриці**. Вона лежить на широкій рівнині, з обох боків має горби покриті виноградниками. Серединою міста тече ріка того ж імені, а чотири милі від Бистриці віддалена оселя **Родна** з багатою копальнею золота. **Медіяш** місто положене в осередку Семигорода, також багате вином і всякими живностями, вславилося авантюрою губернатора Людовіка Грітті, що 1527 р., забивши до себе вараждинського єпископа Емерика Чибаського вбив його, і за це обляжений у своїм місті волохами та саксонами був узятий насильно, виведений на поле і вбитий прилюдно разом зі своїми спільниками, а його два сини, хоч невинні, були покарані смертю молдавським воеводою.

В Колошварі згадує автор (ст. 39) між мешканцями окрім саксонів та мадяр також панонців, що користуються спеціальною автономією, яку автор характеризує ось яки-

ми словами: “Eam (civitatem) Saxones mixti Pannonibus incolunt, iudicem et consules alternis vicibus quotannis concordibus suffragiis, nec dispari numero eligunt, hi Hungarum, illi Saxonem, suos quisque senatores salutant”. Очевидно були в місті дві, мабуть в основі віроісповідні громади, з яких одна складалася з німців і панонців, а друга з маляр.

При описі міста **Білгорода**, Alba Julia, що повстало з римської колонії і має тепер німецьку назву Weissenburg, автор згадує, що тут колись жили готи, яких сліди до його часу видні були в численних написах (ст. 40). На захід від того міста серед гір лежить оселя Абругбаня, якої кінцева назва вказує на її руське походження; ця місцевість незвичайно багата золотом і іншими металічними рудами. Недалеко від неї лежить друга стара копальня золота **Златна** (Zalathna), яку за часів автора займали волохи. Друга подібна оселя **Керешбаня** за часів автора замешкана була всуміш саксонами й волохами (ст. 42).

Автор кінчить свій опис ось якою гарячою похвалою свого рідного краю: “Est itaque haec nobilissima et opulentissima regio et provincia, pluribus aucta nationibus et incolis, omniumque rerum, quae ad humanum spectant usum, longe refertissima, auro et argento salimque fodinis, ex quibus quotannis ingens thesaurus hauritur, cum viniferis montibus et iumentorum et pecorum ingenti multitudine undiquaque referta. Neque suspicetur quispiam, in tota Europa huic provinciae Transsylvanae opulentia et amoenitate esse parem aut usufructu praestantioram” (стор. 43). По-нашому сказати: “Це найкраща і найбагатша країна, заселена многими народами та мешканцями й щедро наділена всім, що йде на користь людям, золотом і сріблом і копальнями соли, з яких щороку черпаються величезні скарби, з багатими виноградниками, скрізь благословенна незліченим množеством усякого скоту та худоби. І здається мені, що в цілій Європі не знайдете провінції, що рівнялась би багатством та приємністю і користочністю з оцим нашим Семигородом”.

Написано дня 6—8 березня 1911 р.

**
*

Post scriptum. Оця стаття була написана в березні і в значній часті надрукована в вересні м. р. на основі цитованих у ній джерел. Тоді ще я не познайомився з основною студією проф. А. А. Кочубінського “О русскомъ племени въ Дунайскомъ Залѣсѣ”, що появилася ще 1891 р. в другім томі “Трудовъ седьмаго археологического съѣзда в Ярославлѣ 1887” ст. 9—66. Познайомившись з цією працею російського вченого, опертою в значній часті на тих самих джерелах, якими користувався я (окрім книжки Ф. Міллера), вважаю відповідним подекуди доповнити свої спостереження тими, які зібрав російський учений, а надто вказати на добрі й слабші боки його праці, закрової на значно ширший розмір, як моя розвідка.

Праця А. А. Кочубінського, що займає несповна 60 сторінок великого 4°, розпадається на 15 (власиво 14, бо ч. 5 нема) розділів неоднакового розміру, переважно філологічного змісту, з яких перший (стор. 9—10) нав'язує до давнішої праці автора про надволжанське Залісся і власиво не належить до речі. В другім розділі автор, простуючи твердження румунофілів про первісне населення Семигорода румунами або валахами, підносить значне число орографічних, гідрографічних та топографічних назв слов'янського походження, які вказують на дуже давнє заселення Семигорода слов'янським племенем (ст. 10—12). Давність того заселення можна означити тим, що в початку XII. в. це населення застала на місці німецька колонізація, що прийшла сюди переважно з Фляндрії. Автор вичисляє ось такі назви гір слов'янського походження: **Бик**, **Бистричора** (**Бистрич-гора**, гора з якої витікає Бистриця), **Волкан**, **Верх** або по-волоськи **Верф**, **Дід**, по-мадярськи *Det-hegy, de hegy* значить хребет або гора; **Діл**, по-волоськи *Dealu*, та сама назва у галицьких русинів принаймні дрогобицького пов.; **Обрина**, від старослов'янського обръ (скорочене з *Avarus*), по-чеськи й доси *obr, obrovsky* (велетенський); **Прислоп** (*Priszlop*) — автор не поясняє цього слова, бо його пояснення може дати тільки чоловік зна-

Йомий з гірськими відносинами та місцевостями галицько-руських Карпат. **Прислопами** давно називали ті місця, куди ходили медведі й де на них заставляли пастки, звані **слопами**. Така пастка на медведя, се була колода завішена досить високо на двох деревах над медвежою стежкою; до колоди при помочі відповідного механізму прикріплювано на самій медвежій стежці живе поросля на принаду для медведя, який ідучи в ночі стежкою і хапаючи свою мниму здобич мусів сіпнути механізм, наслідком чого колода падала згори і вбивала медведя на місці. Малий прилад такої самої конструкції, зроблений із двох дощок, кілків і дерев'яного язичка, названий **слопец** уживався за моєї пам'яті в моїм ріднім селі для ловлення мишей. Села з назвою **Прислоп** (по-польськи *Przysłop*) маємо в Галичині в ліським, горлицьким та калуським повітах*); далеко більше стрічаємо в горах верхів та облазів з такою назвою; від цієї назви місцевостей походить також родинна назва **Прислопський**. Далі наводить автор назву гори **Руська**, по нім. *Russberg*, з якої витікає потік **Чорна**; малярську назву гори *Astalko* легко вивести від слов'янського **столь**; непевний автор щодо походження назв *Vatra*, *Vatrina*, хоча наросток "ина" йому видається без сумніву слов'янським, а самі близькі до слова **ватра**, яке у галицьких гуцулів значить "огонь". Назву **Ватра** стрічаємо в буковинських оселях **Дорна Ватра** і **Ватра Молдавиця** (*Orz.* 88).

Щодо рік, то тут стрічаємо поперед усього назви: **Бистриця**, по-нім. *Feistritz*, в давніх документах *Beszterche*, **Думбрава**, (старосл. *дабрава***), в дімінітиві *Dimbrovitza*, доплив Дунаю; автор нагадує багато гір, осель та долин цієї назви в теперішній Румунії і вважає ці назви доказом давнього заселення цілого басейну долішнього Дунаю з лівого боку слов'янами. Назви місцевостей, що походять від слова **дуброва**, польське *Dąbrowa*, маємо в Галичині та Буковині: **Дуброва 15**, **Дубровиця 7**, **Дубрівка 27**, **Дубро-**

*) *K. O. Orzechowski, Skorowidz Galicyi i Bukowiny. Kraków 1872, ст. 67.*

***) Буквою "а" означено носове "о", у Франка великий юс. — *Ред.*

ви 2. Це слово колись було навіть іменем власним: відомо, що жінка першого польського короля Мешка була чешка на ім'я Дубравка, по-польськи *Dąbrówka*. Старослов'янська також назва **Злата**, потоку, що з лівого боку впадає до Мароша. Мадяри переклали цю назву на своє *Aranyos*, що значить "золотий". Один доплив ріки Самоша називається досі **Красна**; доплив Мароша називається **Лопушник**, від руського **лопух**, **зілля**, якого назва часто приходиться також у назвах галицько-руських сіл; і так маємо **Лопухову** в ріпчицькім, **Лопушанку** в бірчанськім, старосамбірськім та турецькім, **Лопушани** в золочівськім, **Лопушку** в ланцутськім, **Лопушну** в 10 місцевостях різних повітів і **Лопушницю** в бірчанськім (*Orz.* 42). Різні назви гірських потоків в Семигороді мають і досі при мадярських назвах приставку *patak*, слов. *потокъ*, пр. *Sar-patak*, *Körös-patak* і т. ін. В різних частях Семигороду стрічаємо потоки з назвою *Toplitz*, теплиця. Не догадується автор слов'янського походження ріки *Aluta* або *Olta*, що в старих документах називається *Alta*, пор. назву української ріки **Альти**, наведену вище.

В третім розділі (ст. 12—14) автор переходить ряд назв заселених місць із слідами слов'янського походження, серед яких особливо цікаві назви з носівкою, які я вважаю належністю панонських слов'ян, що після мадярського погрому з початком X. віку схоронилися в значнім числі до Семигороду і жили тут ще в першій половині XVI. віку. Таких назв наводить наш автор 7: *Domb*, рум. *Dimba*, слав. *Дабъ*, *Dombro*, рум. *Dumbrawa*, слов. *дабрава*; *Gombacz*, слов. *габа*; *Golumba*, лат. *columba*, слов. *голабъ*; *Gerend*, рум. *Grind*, слов. *града*, руське *гряда*, *гряди* (поперечні два бальки в хаті пониже стелі над піччю для складання полін, до сушення конопель і т. ін.); в Галичині стрічаємо це слово в назвах сіл *Grzęda* і **Гряда** львівського і камінецького, та **Грядка** цішанівського пов. *Lunka*, слав. *лака*, цю назву має в Семигороді 7 осель, у Галичині її стрічаємо в двох селах, у рясівськім і самбірськім повітах. Старе слов'янське походження виявляють назви *Ducva*, слов. *дѣва*, *Pestere*, слов. *пештера*, руське *печера*; *Strazsa*,

слов. стража; Ternavizsa, слов. трънь, руське терен, але **Тернавка**, потік коло Ясениці Сільної, **Тернава**, назва 5 сіл у різних повітах, **Тернівці** перем., **Терновець** тарнівського і **Тернавка**, назва 6 сіл різних повітів, далі **Тернавське**, **Терногора**, **Терноруда**, **Тернопіль** і польські **Тарнів**, **Тарновек**, **Тарновіца**, **Тарновець**, **Тарнівська Воля** і **Тарнівка** (Orz. ст. 83).

Між містами Семигорода стрічаємо **Білгород**, по мад. Fejér-var, в старих документах Alba Carolina, а далі Vaszarhely, по слов. Градиште або Гредиште; Карнік-banya, по руськи **Копник**, копальня, і баня — знач. теж копальня або солеварня, соляна жупа. Назву баня стрічаємо в багатьох галицьких місцевостях у формах: **Баня** (6 місцевостей різних підгірських повітів), **Баниця** (двох гірських повітів) і **Баниля** (трьох буковинських повітів). Корінь коп, копання стрічаємо в многих галицьких місцевостях у різних формах: **Копачі** (2), **Копачинці**, **Копалини** (5), **Копань**, **Копанини** (2), **Копанка**, **Копанки**, **Копки** і **Копятин** (Orz. ст. 36). Одно з найбільших міст Семигорода **Колошвар**, по нім. Klausenburg, у старих документах має назву Kolo або Clusa. Проф. Кочубінський виводить цю назву від слов. ключ, на мою думку не зовсім вірно; на ліпший слід веде нас стара назва Kolos-monostor, яка означає замкнений (clausa) укріплений монастир. Чи справді народня пам'ять в'яже цю назву з іменем римського цісаря Клявдія, чи може лат. назва Claudiopolis була пізнішою комбінацією румунів, не беруся рішати. Без толкування лишає російський учений назву Kraszna, руське **Красна**, якої паралелі знаходимо в назвах галицьких місцевостей **Красна** (4), **Красне** (11), **Красноіля**, **Краснопіль**, **Краснопуша**, **Красносільці** (2), **Краснославці** (Orz. 38 ст.). Руське походження вказує назва міста Bistritz, очевидно німецька транскрипція руської **Бистриці**, так само Russmarkt або Reussmarkt, в документах Forim Ruthenorum, найкращий доказ, що вже в XIX віку, із якого датується документ із цією назвою, в Семигороді, а власне в центральній його часті, між Германштамом і Білградом відома була національна назва русинів. Слов'янське походження виявляють назви секлерських

міст Pentek (слав. пятокъ), Csek-Szereda (руське середа). Сюди ж належать мадярські назви störtötök (слов'янське чьтврьткъ, руське четвер), szambath (слов. сабота, руське субота).

У четвертім розділі (ст. 14—24) автор зупиняється над слідами добування соли в Семигороді, яке почалося там мабуть іще в передісторичних часах. У початках історичних часів середніх віків це заняття густо-часто в'яжеється з назвами слов'янського, здебільшого руського походження. До таких назв належать: Szolnok, що відповідає слов. сольник; Акна або Окна, слов. окно в значенню копальня, яма, руське вікно, вікнище в значенні глибокої ями. Обі ці назви стрічаємо часто в назвах галицьких та буковинських місцевостей, як ось: **Соль, Сольця, Солець, Солина, Солинка, Солка** (3), **Солонець** (2), **Солонка** (2), (Orz. 77 стор), а також **Окна** біля **Кіцманя, Окняни, Окно** або **Вікно** (2) і **Оконин** (Orz. 56 стор.). Копальні заліза, якого добування почалося також дуже давно, характеризуються в різних сполуках, як ось *Banya-bük, Vaja-de-fjer* (копальня заліза, рум. fjer, з лат. ferrum), або в здрібнілих формах *Banujka, Banuiczka* (по-руськи банечка). На сторонах 20-21 автор наводить досить довгий ряд (32) мадярських слів узятих живцем із слов'янської, в значній часті з руської мови.

Трохи ширше ст. (22—24) говорить автор про славу в Семигороді копальню золота **Златна**, яку не зважаючи на її слов'янську назву вже в першій половині XVI віку зовсім заселили волохи. При цьому автор цитує відомого нам уже Георгія Райхерсдорфа, однак в пізнішій виданні від того яким користувався я, при тім хибно називаючи його твір “Chronographia” зам. Chorographia.

На цьому огляді змісту перших 3 розділів (розд. 5 в статті нема, а зараз по 4 іде 6 на ст. 24) кінчиться для мене інтерес статті проф. Кочубінського, бо дальші розділи (6—15) зайняті виписками з документів та полемікою з різними румунськими та мадярськими вченими, яка для нас має менший інтерес. Завважу лише, що останні 4 розділи

зайняті спеціально питанням про національність т. зв. Едерових русинів, у яких мові, судячи по пробі поданій на ст. 51, проф. Кочубінський не знаходить нічого руського, а за те численні признаки болгарської мови. Далі він збирає систематично свідоцтва про існування русинів у Семигороді, яких на його думку вже в першій половині XVI віку було дуже мало. Важне те, що ті русини в деяких документах називаються зайшлими з Угорщини і належать до протестантизму гельветської конфесії, т. зн. були кальвіністами. Трудно зрозуміти, яким способом російський учений, констатує з одного боку присутність руського елементу в Семигороді від XII—XVI віку, а з другого боку майже повну неруськість т. зв. Едерових русинів, власне потомків угроруських русинів-протестантів, рівночасно признає, що саме вони були останніми лотомками семигородських русинів і вже в початку XIX в. винародовилися зовсім, перемінившись або в румунів або в маляр. Є якась органічна хиба в науковій методі праці Кочубінського, яка заставляє його на протязі цілої його статті лишати зовсім на боці українсько-руську мову та номенклатуру при порівняннях із семигородськими назвами, а навіть ім'я угро-руського вченого Антона Годінки писати раз у російським тексті латинськими буквами Ant. Hodinka, а троха далі по-російськи "Ходинка".

Головною хибою дослідів проф. Кочубінського я вважаю те, що він занадто поспішно і не розглянувшись в давніших джерелах ідентифікував часто згадуваних у джерелах XII—XVI в. цікулів (декуди їх називають також Siculi), що замешкували ще в першій половині XVI в. майже цілу північну часть Семигорода та його східній кут над рікою Борзою (*ultra montes nivium*), з невеличким малярським племенем секлерів, що живе досі в вилах двох річок Кокелів довкола центрального свого міста Кокельсбурга*). Без потреби також бачить проф. Кочубінський у племені, згадуванім нераз у джерелах під назвою Bissenii (чит. Бі-

*) Пор. мапу Семигорода. поміщену при хорографії Райхерсдорфа в описанім мною виданні.

шені) варіант до назви Rutheni; в тім племені, як переконує нас між іншим також свідоцтво Ф. Міллера, треба бачити не русинів, але печенігів, яких останки в XI в. виперті з українських степів знайшли собі захист у семигородських горах.

ЗМІСТ — CONTENTS

Franko's Contribution to Onomastics	5
I. Франко й українське назвознавство	7
I. Причинки до української ономастики	9
Contribution to Ukrainian Onomastics	9
II. Уваги про походження назви "бойки"	45
Remarks on the Origin of the Name "Boiko"	45
III. Сліди русинів у Семигороді	51
Ukrainian Vestiges in Transsylvania	51

S L A V I S T I C A

- No. I — **The tasks of Slavic Philology and Ukrainian Slavistics** (in Ukrainian language), Augsburg, 1948.
- No. II — V. Chaplenko: **Ukrainianisms in the language of M. Hohol (N. Gogol)** (in Ukrainian language, with a French resumé), Augsburg, 1948.
- No. III — Ivan Sydoruk: **The problem of the Ukrainian White-Ruthenian Lingual Boundary** (in Ukrainian language, with English and German resumé, 2 maps), Augsburg, 1948.
- No. IV — J. B. Rudnye'kyj: **Slavic and Baltic Universities in Exile**, (in English language), Winnipeg, 1949.
- No. V — J. Byrych: **A Page from Czech-Ukrainian Relations** (in Ukrainian language), Winnipeg, 1949.
- No. VI — R. Smal-Stocky: **The Origin of the Word "Rus"** (in English language), Winnipeg, 1949.
- No. VII — V. Chaplenko: **The Language of "Slovo o Polku Ihorevi"** (in Ukrainian language with an English resumé), Winnipeg, 1950.
- No. VIII — I. Mirtschuk: **Das Daemonische bei den Russen und den Ukrainern** (in German language). Augsburg 1950.
- No. IX — J. B. Rudnye'kyj: **Slavistica Canadiana A.D. — MCML** (in English and Ukrainian), Winnipeg, 1950.
- No. X — Geo. W. Simpson: **The Names Rus', Russia, Ukraine and their Historical Background** (in Engl.), Winnipeg, 1951.
- No. XI — Metr. I. Ohienko: **An Early 17th cent. Ukrainian Russian Dictionary**. (In Ukr. and Russ. l.), Winnipeg, 1951.
- No. XII — V. J. Kaye: **Slavic Groups in Canada** (in Engl.), Winnipeg 1951.
- No. XIII — P. Fylypovych: **Hohol's (Gogol's) Ukrainian Background**, (In Ukr.), Winnipeg, 1952.
- No. XIV — W. Kirkeconnell: **Common English Loanwords in E. European Languages**. (In Engl. l.). Winnipeg 1952.
- No. XV. J. B. Rudnye'kyj: **Slavica Canadiana A. D. 1951**. (In Engl. language). Winnipeg, 1952.
- No. XVI. J. Sherekh: **Participium Universale im Slavischen**. 1953. (in German language), Winnipeg, 1953.
- No. XVII. Lucyk G. M.: **Old Church Slavic as a Religious Cult Language** (in Ukrainian with an Engl. resume), Winnipeg, Man. 1953.
- No. XVIII. J. B. Rudnye'kyj: **Slavica Canadiana A. D. 1952** (Multilingual), Winnipeg, Man. 1953.
- No. XIX. I. Sydoruk: **Ideology of Cyrillo-Methodians** (In Eng. language), Winnipeg-Chicago 1954.

R. B. P.
302

321010

SLAVISTICA

- No. XX. P. Kovaliv: **Ukrainian and the Slavic Languages** (In Ukr. l.), Winnipeg 1954.
- No. XXI. J. B. Rudnyékyj: **Slavica Canadiana A.D. 1953** (Multilingual), Winnipeg 1954.
- No. XXII. J. B. Rudnyékyj: **Slavische und indogermanische Akzentdubletten** (in German with English, French, Russian and Ukrainian summaries), Winnipeg, 1955.
- No. XXIII. W. J. Rose: **Cradle Days of Slavic Studies** — Some Reflections (in English), Winnipeg, 1955.
- No. XXIV. J. B. Rudnyékyj: **Slavica Canadiana A.D. 1954** (Multilingual). Winnipeg, 1955.
- No. XXV. V. Swoboda: **The "Slavonice" Part of the Oxford Heptaglot Lexicon**. A Ukrainian-Latin Vocabulary of the 1st Half of the 17th Century (in Ukrainian, English, and Latin). Winnipeg, 1956.
- No. XXVI. M. J. Mandryka: **A Phase of Bulgarian-Ukrainian Literary Relations**. Shevchenko's Influence on Bulgarian Poetry (in Ukrainian and Bulgarian), Winnipeg, 1956.
- No. XXVII. J. B. Rudnyékyj: **Slavica Canadiana A.D. 1955** (Multilingual). Winnipeg, 1956.

Price: \$0.50 per copy (No. XXV — \$1.00)

Obtainable at:

UVAN P.O. Box 3597, Station B., Winnipeg, Man., Canada.